

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK-İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

DİYARBEKİR GAZETESİNE GÖRE
DİYARBAKIR'DA KÜLTÜR VE SANAT HAYATI
(1286-88/ 1869-71)

GÜLİSTAN EKMEKÇİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ABDURRAHMAN ACAR

DİYARBAKIR – 2009

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ONAY SAYFASI	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
A. XIX. YÜZYILDA DİYARBAKIR.....	1
B. DİYARBEKİR GAZETESİ VE OSMANLI BASININ TARİHİNDEKİ YERİ	6

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİİRLER	9
1) DİYARBEKİR GAZETESİNİN YAYIN HAYATINA BAŞLAMASI MÜNASEBETİYLE YAZILAN ŞİİRLER.....	10
2) HİCRİ 1287 YILINA GİRİLMESİ MÜNASEBETİYLE YAZILAN ŞİİRLER.....	13
3) HİCRİ 1288 YILINA GİRİLMESİ MÜNASEBETİYLE YAZILAN ŞİİRLER.....	15
4) SULTAN ABDÜLAZİZ'İN DOĞUM GÜNÜ MÜNASEBETİYLE YAZILAN ŞİİR.....	19
5) YENİ HÜKÜMET KONAĞININ İNŞASI MÜNASEBETİYLE YAZILAN ŞİİR.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

MAKALELER	21
1) FEVAİD İLMİVE VE MAZARRAT-I CEHL.....	23
2) TERAKKİ-Yİ ULUM-İ ŞERİFE HAKKINDA MÜTALAAT.....	27
3) MAKALE-İ HALİSANE.....	36

4) SAADET-İ İNSANİYE.....	37
5) DAHİL-İ VİLAYETTE BULUNAN ASAR-I ATİKE	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HABER VE İLANLAR	42
1) EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ.....	42
2) İMAR VE ISLAH HAREKETLERİ.....	52
3) BASIN-YAYIN FAALİYETLERİ	54
4) MERASİMLER	55
 SONUÇ.....	 57
BİBLİYOGRAFYA.....	58
EKLER	61

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN: Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

ÜYE: Doç. Dr. Mehmet AZİMLİ

ÜYE: Yrd. Doç. Dr. Halil ÇEÇEN

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2009

Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu tezde, Diyarbakır Vilayeti'nin resmi yayın organı olan Diyarbakır Gazetesi'nin 1286-1288/1869-71 yıllarına ait sayılarına göre, Diyarbakır şehrindeki bilim, kültür ve sanat faaliyetleri ele alınmıştır.

Diyarbakır Gazetesi'nde ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin eğitim, sağlık, hukuk, tarım vs. alanlarda çıkarmış olduğu kanun ve yönetmelikler yayınlanmış, bunların yanı sıra vilayetin merkez sancağı olan Diyarbakır'da ve diğer sancaklarda meydana gelen çeşitli siyasi, adli ve sosyal olaylar da yer almıştır.

Diyarbakır Gazetesi'nin ilk üç yılına ait sayılarında Diyarbakır şehrindeki bilim, kültür ve sanat hayatına ait çok sayıda haber, şiir ve makale yer almaktadır.

Her şeyden önce Diyarbakır Gazetesi'nin yayın hayatına başlaması, Diyarbakırın kültürel hayatı için bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Diyarbakırlı birçok ilim ve sanat adamı, yazmış oldukları şiirlerde bu önemli kültürel adımı övmüşler ve tarih düşürmüşlerdir. Aynı şekilde gazetede çıkan birçok haberde şehirdeki eğitim-öğretim durumu, rüştiye mekteplerinin açılışı, mezuniyet törenleri, ıslah evlerinin durumu, mesleki eğitim ve gayri Müslim okulları hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir. Gazetede çıkan bazı makalelerde ise okuma yazma oranının arttırılması, yeni sibyan ve rüşdiye mekteplerinin açılması, çocuklar ve gençler için meslek eğitiminin önemi üzerinde durulmuştur.

SUMMARY

Our study concerns scientific, artificial and social activities in Diyarbakir which were occurred between 1286-287(hicri/ 1869-1871 miladi) in Diyarbakir Vilayet newspaper which is public published.

As it was expressed in the Vilayet newspaper, it has been showed us that different instructions of education, health, agriculture and other different sections were published in Diyarbakir newspaper. Addition to it, many news that occurred in Diyarbakir and surroundings of it were published.

In the first 3 years of this newspaper, there were many news about poems and articles in it.

The starting of Diyarbakir newspaper made it as a milestone about cultural life. Because many scientific and artificial persons stated this good situations.

It is understood that there were much struggle to executive illiteracy with making a school in different areas. It is understood obviously that there were different job schools where though manuscript (islamic hat- writing) in there. It was shown that there are some Protestant schools in those area. It is important to see the tolerance in that time. This situation shows us there was tolerance among people. It is seen that there were much demands to improve science in that places. There were discussions to reach to wealth and productivity. Also it is understood that there were much articles and other the newspapers about education art and cultural improve.

ÖNSÖZ

Cumhuriyetten önce Amid ve Diyarbakir adlarıyla anılan Diyarbakir, XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinin önemli bilim, kültür ve sanat merkezlerinden biriydi. Diyarbakir, aynı zamanda Osmanlı gazeteciliğinin erken başladığı şehirlerden biridir.

Diyarbakir Gazetesi, Diyarbakir'daki bilim, kültür ve sanat hayatı hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Orjinalleri Ankara Milli Kütüphanede bulunan Diyarbakir Gazetesi, dönemin Valisi Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın direktifi ile 3 Ağustos 1869'da yayın hayatına başlamıştır. 1868 yılı sonlarında Erzurum'da çıkan "Envar-i Şarkîye"den sonra, Anadolu'da yayımlanan ikinci gazete olan Diyarbakir Gazetesi, 2 Eylül 1963 tarihinde kapanmıştır.

Gazetenin ilk üç senesinde çıkmış olan sayılarla sınırlı olan bu incelememi, Giriş ve üç bölüm halinde hazırladım. Giriş'te Gazete'nin yer verdiği makale ve haberlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, Diyarbakir'ın XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi, idari, iktisadi, sosyal ve kültürel durumunu özetlemeye çalıştım. Bunun için Şevket Beysanoğlu'nun eserlerinden, Diyarbakir Sempozyumları Bildirileri'nden ve diğer bazı yayınlardan yararlandım. Birinci Bölüm'de Diyarbakir Gazetesinin ilk üç senesine ait sayılarında çıkmış olan Diyarbakir'daki bilim, kültür ve sanat hayatına ilişkin şiirleri, İkinci Bölüm'de Makaleleri ve Üçüncü Bölüm'de ise haber ve ilanları günümüz Türkçesine aktardım ve bunların kısa bir değerlendirmesini yaptım.

Tez konusunun tesbitinde, tezin hazırlık ve yazım aşamalarında bana yardımcı olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdurrahman ACAR'a teşekkür ederim.

GİRİŞ:

A. XIX. YÜZYILDA DİYARBAKIR

Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Âmid merkez olmak üzere Diyarbakir beylerbeyliği kuruldu ve 4 Kasım 1515'te Bıyıklı Mehmed Paşa'nın idaresine verildi. Mayıs 1517'de Mardin Kalesi'nin de Osmanlılar'ın eline geçmesiyle Diyarbakir bölgesindeki Hısn-ı Keyfâ, Ergani, Ruha (Urfa). Siirt gibi şehirler de Osmanlı idaresine geçti. 1518 yılında yapılan tahrir göre Diyarbakir beylerbeyiliğine bağlı on iki sancak vardı: Âmid, Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha. Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapgir, Kiğı ve Çemişkezek .

Bu sancaklar dışında bazı resmî belgelerde birer sancak olarak gösterilen, fakat yurtluk-ocaklık sistemiyle idare edilen Atak, Palu, Eğil, Çapakçur, Sasun, Tercil, Kulp, Bitlis, Cizre, Genç, Cüngüş, Hısnıkeyfâ gibi birimler de Diyarbakir Beylerbeyiliğine bağlıydı.

XIX. yüzyıl içinde Diyarbakir'de idari yapılanma birkaç kez değişikliğe uğramıştır. Uzun süre eyalet olarak idare olunan Diyarbakir, 1283/1866'da vilayet şeklinde yapılandırılarak, Bitlis'in büyük kısmı buraya dahil edilmiştir. Bir süre sonra Bitlis ve ardından 1295/1878'de Mamuretü'l-aziz ayrı vilayetlere dönüştürülerek Diyarbakir'den ayrılmıştır. Vilayet, son olarak 1869'da Diyarbakir, Ma'mûretülazîz (Elazığ), Siirt ve Mardin sancaklarından müteşekkildi. Evvelce birer sancak olan pek çok yer de kaza haline getirildi¹.

XX. yy, başlarında Diyarbakir Vilayeti'ne bağlı 3 sancak (Diyarbakir, Mardin ve Ergani Madeni) bulunmaktadır. Siverek, Diyarbakir merkez, Derik, Beşiri, Silvan ve Lice vilayete bağlı kazalardır. Merkez-i vilayet olan Diyarbakir şehri bu dönemde, 4 nahiye ve 393 köyden (366 Müslim, 15 gayrimüslim, 12 karışık) oluşmaktadır.

¹ Bkz: ÇUKUROVA, Bülent-Bülent Erantepli , “XIX. Yüzyılda Diyarbakır'ın Sosyal ve İdari Yapısı”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, C.I, s. 204.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında vilayet merkezindeki bürokrasi giderek daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. 1869'dan 1883'e kadar Vilayet ve liva idaresi içinde birçok yeni daire açılmıştır. İstinaf mahkemesi, maarif idaresi, komisyonu, aşar idaresi, sicil-i ahval komisyonu, nafia dairesi, komisyonu, vilayet telgraf idaresi, jandarma alay meclisi vilayet yönetimine taşınırken, livalarda da aşar idaresi, vergi kalemi, evkaf komisyonu, ticaret meclisi, tahsildar dairesi, nüfus kalemi, telgraf idaresi, rüsum idaresi yer almıştır.² Diyarbakır nüfusunun giderek artması vilayet yönetimi ve idaresinde yeni birimlerin açılmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devletinin ekonomik ve siyasi çöküş içerisine girmesi Düyun-u Umumiye idaresinin Diyarbakır'da kurulmasını gerektirmiştir.

Şehirde batılılaşma yönünde ilk adımlar da bu dönemde, İsmail Hakkı Paşa (1285/1868-1292/1875) zamanında atıldı. Sivas-Cizre, Siverek-Diyarbakır demiryolu hatları yapıldı. Diyarbakır-İstanbul-Bağdat-Halep telgraf hatları birleştirildi. Rüştüye açıldı, yeni açılan Darü's-sanayi' için öğretmenler Avrupa'dan getirtildi.³

XIX. yüzyılda yükselen milliyetçilik ve batılılaşma hareketi Diyarbakır'ı de saracak ve burada ikamet eden Ermeniler, çocuklarını Avrupa'daki okullara göndermeye başlayacaklardır. Osmanlı yönetimi de gayrimüslimlerin ve Ermenilerin ne yapmak istediklerinin farkında idi. 1869-1873 yılları arasında İstanbul'dan vilayete gelen emirlerle, yerli ve yabancı papazların kilise ve manastırlara vakfedecekleri arazinin genel yasalara tabi olduğu, bunlardan aşar ve diğer vergilerin alınacağı, Bâb-ı Ali'den izin alınmaksızın yabancı okulların açılmasına izin verilemeyeceği, okutulacak derslerin, kitap ve risalelerin basımının Maarif Nezaret'i'nden izin alınmaksızın gerçekleştirilemeyeceği bildirilmiştir.⁴

Osmanlı - Rus Savaşı sonrasında Osmanlı'nın düştüğü durumdan Diyarbakır'deki azınlıklarda faydalandı. Yasalara karşın 3 kilise ve 1 okul açıldı.⁵ 1901 'e gelindiğinde Şehirde Müslümanlara ait 20 Hanefi, 4 Şafii cami,

² BAĞLI, Mazhar – Abdulkadir Birinci, “Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır'ın Kentsel Gelişimi”, s. 50, Bilim Adamı Yayınları, Ankara, 2005, S. 50.

³ GÖYÜNÇ, Nejat; “Diyarbakır”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2004, s. 470.

⁴ ÇUKUROVA-Erantepli, s. 206,

⁵ GÖYÜNÇ, s. 471.

21 mescid, 6 tekke, 11 medrese, 1 askeri rüştiye, 1 mülki rüştiye, 1 enas rüştiyesi, 1 darü'l-muallimin, 5 mekteb-i ibtidai, 10 mekteb-i sıbyan varken, gayrimüslimler 11 kilise, 9 Hristiyan mektebi, 2 ecnebi ve 1 Yahudi mektebine sahipti.⁶

Güneydoğu'da asayişsizlik, aşiret reisi, ağa ve şeyhlerin otorite dinlemez tutumları aşiretlerin kendi içlerinde birbirleriyle mücadeleleri, şehirlerde eşrafın tutumu⁷ ve güçlenmesi, yabancı propagandaların etkisiyle Ermenilerin devlet kurma çabaları, 1864 nizamnamesi sonrası yerel yönetimlerde gayrimüslimlerin güçlenmesi, yabancıların, gayrimüslimlerin yerel yönetimlere sık sık müdahale ederek merkezi otoritenin güçlenmesini engellemeleri genel manzarayı gösteriyordu. Bu durum karşısında, Devlet, merkezi otoriteyi tesis etmek, yeni bir sosyo-politik denge kurmak, Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak, gelişecek Rus, İngiliz saldırılarına karşı özellikle kırsalda askeri bir güç oluşturmak amacıyla 1891 yılında Türk, Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşan Hamidiye Alaylarını kurmak zorunda kaldı.⁸

1871-1882 yılları arasında Diyarbakir merkezinde Müslüman ve gayrimüslim gruplardan her birinin nüfusu, 4-6 bin civarında idi. Özellikle kırsal kesimde Müslüman nüfus yoğunluğuydu. Bu sebeple, kaza ve sancak genelinde Müslüman nüfusun 1/3 oranında fazla olduğu görülür. Şehirde Türkçe, Kürtçe ve bazen Arapça konuşulmaktadır. Sancak nüfusu 1288/1871'den 1312/1895'e kadar 119.614'den 161.237'ye yükselmiştir (kadın-erkek birlikte). 1895 yılında nüfusta kadın erkek oranlarına bakılacak olursa, kadınların % 109.4 oranında erkeklerden daha fazla oldukları görülmektedir.

1895'de Diyarbakir merkezinde nüfusun yoğunlaşması sonrası 2.11.1895'de (21 T.Evvel 1311) Ermeniler kiliselere toplandı, ertesi gün dükkânlar açılmadı ve olaylar çıktı. Müslümanlardan 70, Ermenilerden yaklaşık 300 kişi öldü.⁹ Olaylar 4.11. 1895'de sona erdi. Karışıklık sırasında yaklaşık 800 dükkândan oluşan Diyarbakir çarşısı yakıldı, Hanzade Camii, Kaşıkbudak Mescidi, Câmi-i Kebîr, Ali Paşa Camii, Hadim-i Terakki Mektebi hasar gördü.

⁶ GÖYÜNÇ, s. 470.

⁷ ÇUKUROVA-ERANTEPLİ, s. 204.

⁸ Diyarbakir Sempozyumu Bildirileri, II.Cilt, Diyarbakir Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s.358, Ankara, 2008.

⁹ GÖYÜNÇ, s.469.

Bunların yeniden yapım ve onarımları Vali Halit Bey döneminde (1896-1900) gerçekleştirildi.¹⁰

1895 yılında Diyarbakır Sancağı nüfusuna bakılacak olursa, nüfusun dörtte birini Müslüman olmayan dinî guruplar oluşturmaktadır. Bunlar Gregoryen Ermeniler bu azınlıkların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Onlardan sonra Kadim Süryani kilisesine bağlı olanlar, Yezidiler, Protestanlar, Keldaniler, Museviler, Rum Katolikler, Ortodoks Rumlar VE Süryani Katoliklerdir. Şehirde nüfustaki değişimlerde hastalıklar ve gelişen siyasi ve sosyal olaylar arasında yakın bir ilişki vardır. 1211 (1796), 1242 (1827), 1264 (1848)'de Taun; 1281 (1864)'de veba, 1286 (1865)'de taun, kolera; 1310 (1894), 1311 (1895)'de taun ve kolera hastalıkları baş göstermiştir.¹¹

Şehirde meslekler açısından da bir tabakalaşma söz konusudur. Müslümanlar daha çok askerlik, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşırken, gayrimüslimler zenaat, ticaret ve teknik işlerle uğraşmaktadır.

Ele aldığımız dönemde Diyarbakır ve çevresindeki halkın büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamakta ve tarım ve hayvancılıkla geçinmekteydi. Köylerde halkın yetiştirdiği başlıca ürünler tahıl ve baklagillerdi. Hayvancılıkta ise koyun, keçi, sığır ve kümes hayvanları önemli yer tutmaktaydı.

Diyarbakır, ticaret bakımından Mardin yoluyla Musul ve Bağdat'a, Urfa yoluyla Halep ve Şam'a, Elazığ yoluyla Anadolu içlerine, Bingöl yoluyla Erzurum ve Trabzon'a, Muş yoluyla Van ve İran'a bağlantısı olan önemli bir karayolu transit merkeziydi. Şehir hakkında bilgi veren bütün seyyahlar Diyarbakır'ın dört kapısı olduğunu belirtmektedirler. Şehrin güneybatı tarafındaki Mardin Kapısı, batısındaki Rum Kapısı, kuzeyindeki Dağ Kapısı ve dördüncüsü ise doğusundaki Yeni Kapı'dır¹².

Diyarbakır'ın ticari ve iktisadî hayatı hakkında Dupre, "Diyarbakır, bütün kervanların geçiş yeridir, burada her türlü ürün bulunmaktadır. Burada çeşit çeşit pamuklu bezler üretilir. Çit denilen boyalı bezler ve halkın giydiği pamuklu ve ipekli kumaşlar üretilir. Bu mallar Halep'e, Karadeniz kıyılarına ve Kırım'a gönderilir. Diyarbakır'da üretilen Kırmızı

¹⁰ GÖYÜNÇ, s.470.

¹¹ GÖYÜNÇ, s.471.

¹² GÖYÜNÇ, s.474.

marokenler kalite bakımından Levant'ın ürünlerinin en iyisidir. Ergani bakırı da orada rafine edilir." demektedir¹³. Öte yandan Buckingham da Diyarbakır'ın ticari bakımdan çok gelişmiş bir şehir olduğunu ve şehirde yaklaşık on beş kadar kervansaray veya han bulunduğunu belirtmektedir ki bunların içinde Hasan Paşa Hanının özellikle çok iyi olduğunu ve Urfa'daki bütün hanların hepsinden üstün olduğunu¹⁴ bildirmektedir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar gelişmesini sürdüren ticaret hayatı, önce duraklamış ve XIX yüzyıl başlarından itibaren gerilemeye başlamış, yüzyılın sonlarında ise tam bir çöküntüye uğramıştır. Salgın hastalıklar, 1819 olayı gibi ayaklanmalar sebebiyle vukua gelen göçler, Ermeni komitecilerinin çıkardıkları kargaşalıklar, yangınlar bu çöküntüyü daha da hızlandırmıştır. Dokumacılık, kuyumculuk, bakırcılık gibi el sanatları gerilemiş ve bu durum XX. yüzyılın ortalarına dek sürmüştür. Bu dönemde şehrimizi gören yabancı gezginlerin eserlerinde de bu gerçek sık sık dile getirilmiştir.

XVIII, ve XIX. yüzyıllarda da Diyarbakır'dan birçok bilim, fikir ve sanat adamı yetişmiştir. Bunlar arasında XVIII. yüzyılda yetişmiş Amidî, Sıbgatullah, Ebûbekir, Kurşunluzâde Mustafa gibi bilim adamlarıyla Vâlî, Hâmî, Ahmed Mürşidi, Lebîb gibi şairler şöhreti en yaygın olan kimselerdir. XIX. yüzyılda yetişen Sırrı ve iffet hanımlar, divan edebiyatının sayısı pek sınırlı kadın şairlerdendir. Celâl Paşa, Azmi, Râşid, Osman Nuri Paşa, Hacı Râgıb, Şaban Kâmi, Said Paşa gibi bilim ve sanat adamları, bu dönemin ünlü simalarıdır. Yine bu dönemde Diyarbakır'da yetişen saz şairlerinin sayısı yirmi altıdır. Bunlardan beşi, yalnızca türkçe söyleyen ermeni aşıklarından¹⁵.

¹³ Kara Amid Dergisi, İş Matbaacılık , Ankara 1972, s.

¹⁴ Kara Amid Dergisi, s.

¹⁵ BEYSANOĞLU, Şevket, "Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır", Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır, 2003, II, s. 75.

B. DİYARBEKİR GAZETESİ VE OSMANLI BASIN TARİHİNDEKİ YERİ

Bilindiği üzere Türkiye'de ilk gazete 1831 yılında yayımlanmasına başlanan ve Osmanlı Devletinin ilk resmî gazetesi olan Takvim-i Vakayi'dir. Bu gazeteyi ilk yöneten Sahaflar Şeyhizade Esat Efendi'dir. Gerçek gazeteciliği, Şinasi ve Agâh Efendi'nin 1860'ta birlikte çıkardıkları Tercûman-ı Ahval gazetesiyle başlar. Bunu takiben çıkan diğer gazeteler şunlardır: Ceride-i Askeriyye (1863), Takvîm-i Ticaret (1865), Muhibir (1866), Ayine-i Vatan (1866), Vatan (1867), Utarit (1867), Terakki (1868)¹⁶.

İlk resmî vilâyet gazetesi, Mithat Paşa'nın desteğiyle Tuna vilâyetinin merkezi olan Rusçuk şehrinde 1 Mart 1865 tarihinde çıkmaya başlayan Tuna gazetesidir. Bunu, 28 Mayıs 1886 tarihinde Sâraybosna'da yayına başlayan Bosna gazetesi takip etmiştir. Aynı yıl içinde Erzurum vilâyetinin resmî organı olarak Envar-ı Şarkîye gazetesi çıkmıştır. 5 Mart 1869 tarihinde Selanik gazetesi basın dünyasına katılmıştır.

Diyarbakır vilâyetinin resmî organı olan Diyarbakır gazetesi 3 Ağustos 1869'da çıkmaya başlamış, bunu 2 Kasım 1869'da yayına giren Konya gazetesi izlemiştir. 1874 yılında Türkiye'nin o günkü sınırları içinde bulunan vilâyetlerin ancak 24'ünde gazete çıkmakta idi. Bu da Diyarbakır'ın Osmanlı gazeteciliğindeki yeri hakkında bir fikir vermektedir.

Gazetenin ilk sayısını tanıttıcı bilgiler şöyledir :

«Vakayinâme-i resmî-i vilâyet»

İşbu gazete haftada bir defa çıkar

No: 1, 24 Reb'ülâhir 1286(Hicri), 22 Temmuz 1285(Rumi) 3 Ağustos 1869. Diyarbakır Vilâyet Matbaasında tab'olunmuştur”.

Gazete, Salı günleri çıkar.”

Vilayet Matbaası'nda hazırlanan gazete, haftalık olarak yayına başlar ve haftada bir defa, Salı günleri yayımlanır. 5. sayısından itibaren, yayın günü Perşembe olarak değiştirilir.

¹⁶ ŞİMŞEK, Mehmet, “Şark Yıldızı Gazetesi”, Toplumsal Tarih Dergisi, S. 128, İstanbul, 2004, s. 25.

Gazete, 25x36 cm. üç sütun (sonraları dört sütun) üzerine 4 sayfadan ibarettir. Arada sekiz sayfa olarak çıktığı da oluyor.

Gazetenin ilk yazı işleri müdürü Said Paşa (1832-1891)'dir¹⁷. Gazete, 5. sayıdan itibaren perşembe günleri çıkmaya başlamıştır.

Gazetenin, 21. sayısından itibaren, Ermeni vatandaşlara hitap eden iki sayfalık bir ek çıkarılır. Ermeni harfleri kullanılarak yazılan ve okunuşu Türkçe olan bu gazete ekinin, 150. sayısında, “şimdiye kadar matbaamızda biri Türkçe ve diğeri Ermenice, haftada iki gazete çıkarılmakta ise de, Ermenice çıkarılan gazetenin sürümü olmayıp” gerekçesi ile yayınından vazgeçilir. Ayrıca, Mardin ve Siirt'te Arapça konuşan halk için Arapça bir nüshanın hazırlanmasına lüzum görüldüğü ve gazeteyi üç lisanla çıkarmaktansa ayrı ayrı lisanlarda üç gazetenin çıkarılmasının daha uygun olacağı belirtiliyor.

1868'de yayınlanmaya başlayan “Diyarbakir Gazetesi”, vilayetin ilk resmi gazetesidir. 1910 yılına kadar geçen sürede, vilayet dahilinde özel gazetelerin varlığından bahsedilmez.

Said Paşa'nın 1872 senesinde mîr-i mîranlık rütbesiyle Mamuretülaziz (Elâzığ) mutasarrıflığına atanması üzerine, gazetenin yazı işleri müdürlüğüne Ziya Gökalp'in babası Mehmet Tevfik Efendi (1850-1890)'nin¹⁸ getirildiğini görmekteyiz. 1882 yılında, matbaa harflerinin aşınıp bozulması nedeniyle gazetenin bir süre yayına ara verildiği, Vali Hüseyin Samih Paşa'nın desteğiyle yeniden hurufat ve bazı makinalar getirtilerek tekrar çıkmaya devam eylediği, 19 Muharrem 1300/18 Teşrinisani 1298 (30 Ekim 1882) gün ve 617. sayısındaki kayıttan anlaşılmaktadır. Mehmet Tevfik Efendi'nin gazeteyi idaresi 1884 yılına kadar devam etmiş ve bundan sonra idare Talat Efendi isimli bir şahsa geçmiştir. Bu zat aynı zamanda H. 1308 (M. 1891) tarihli «Diyarbakir Salnamesini» de hazırlamıştır¹⁹. Talat Efendi'den sonra matbaa müdürlüğüne ve gazete başyazarlığına Süleyman Nazif Bey (1869-1927) getirilmiştir (Yıl: 1893). Süleyman Nazif Bey, iki yıl kadar gazeteyi idare

¹⁷ ŞİMŞEK, 25.

¹⁸ ŞİMŞEK, 25.

¹⁹ ŞİMŞEK, 25.

etmiş, 1896 da, Ermeni meselesini, incelemek maksadiyle şehrimize gelen ve buradan da, Musul'a vali ve fevkalâde kumandan olarak tayin edilen Abdullah Paşa ile birlikte Musul'a gitmesi üzerine bu görevinden ayrılmıştır. Gazetenin ilk 15 yıllık kolleksiyonu tam olarak Diyarbakır'da «Ziya Gökalp Müzesi kitaplığında idi. Şimdi ise Milli Kütüphanede bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİİRLER

Diyarbakır Gazetesi Diyarbakır Vilayetinin resmi gazetesi olduğundan daha çok resmi duyuru ve ilanların, çeşitli kanun ve nizamnamelerin yer aldığı bir gazetedir. Bununla birlikte gazetede vatandaşların aydınlatılması ve kültür düzeylerinin arttırılmasına yönelik dini, siyasi, sosyal, edebi içerikli yazılar ve şiirler de önemli bir yekûn tutmaktadır. Gazetenin 1286-1288 senelerine ait nüshalarında yer alan şiirler arasında, gazete'nin yayın hayatına başlaması münasebetiyle Diyarbakırlı aydınların yazmış oldukları ve tarih düşürdükleri beyitler ilk sırada yer almaktadır.

Diyarbakır Vilayet Gazetesinin 1286 senesi 21 Ağustos Salı günü yayın hayatına başlaması, özellikle vilayet ve sancak merkezi olan Diyarbakır için önemli bir kültür hamlesini oluşturmaktadır.

Gazetenin yayınlanması münasebetiyle şehrin tatnınmış şahsiyetleri yazdıkları şiirlerde bu olaya tarih düşürmüşlerdir. Tarih düşürenler arasında devletin değişik kademelerinde görev yapan bürokrat ve askerler de bulunmaktadır. Mektubi-i Vilayet Katibi Said Efendi, tarih düşürdüğü beytinde gazetenin çıkışını büyük bir sevinçle karşılar. Yine Mektubi-i Vilayet Muavini Feyzullah Raif Efendi, tarih düşürdüğü beyitte gazetenin çıkışını Diyarbakır için hayırlı bir vaka olarak görür, bunun insanları aydınlatacağını söyler. Binbaşı Cevri Efendi, tarih düşürdüğü beyitte Sultan Abdulaziz'e övgüler sunduktan sonra gazetenin çıkışını renkli bir olay olarak gördüğünü belirtir. Vilayet-i Evrak Müdürü Muavini Ali Avni Efendi de beytinde gazetenin çıkışını hayırlı, benzersiz bir olay ve kültürel hizmet olarak görür. Gazetenin çıkışını Diyarbakır için çok değerli bulur. Yine eski Muş Sancağı Tahrirat müdürü Diyarbakırlı Said Galip Efendi de yazdığı beyitte Sultan Abdulaziz'e dua ettikten sonra çıkan gazeteyi müstesna bir eser olarak görür ve gazetenin ruhlara ışık saçacağını belirtir. Matbaa-ı Vilayet Sermürettibi Halil Natık Efendi söylediği beyitte gazetenin çıkışından duyduğu sevinci dile getirir.

Bunların dışında gazetede 1287 ve 1288 Hicri senelerinin başlaması, Sultan Abdülaziz'in doğum günü ve yeni hükümet konağının inşası münasebetleriyle söylenilen şiirler de bulunmaktadır.

Şimdi bu şiirlerin transkribini aktaralım:

1) DİYARBEKİR GAZETESİNİN YAYIN HAYATINA BAŞLAMASI MÜNASEBETİYLE YAZILAN ŞİİRLER

Diyarbakir Vilayet Gazetesi, 21 Ağustos 1286 Salı gününde çıktığı zaman devrin aydın tabakası arasında büyük bir heyecan uyandırmıştır. Toplumun değişik meslek gruplarına mensup aydınlar tarafından şiirler yazılmış ve bu hadiseye tarih düşürülmüştür. Bu şiirler, gazetenin 20 Muharrem 1287 tarihli 38. sayısında yayınlanmıştır:

a) Mektubi-i Vilayet izzetlü Said Efendi'nin Şiiri:

“Gazetemiz ihracına Mektubi-i Vilayet izzetlü Said Efendi'nin söylediği tarihtir:

Fa'ilâtün (x4)
Mühmelâtı olur atideki beytin târîh
Gazete ile anı ilân edelim her cihete

Ba'demâ, bildire âsâr-ı Diyârbekir'i
Sâye-i hazret-i şâhânede çıktı gazete

b) Feyzullah Raif Efendi'nin Şiiri:

“Mektubi-i Vilayet muavini rifatlu Feyzullah Raif Efendi'nin söylediği tarihtir:

Mefâ'ilûn (x4)
Maârif, sâye-yi devlette her gün izdiyâd eyler
Müberhendir bu davâ-yı sarîhe, istemez şâhid

Sühûletle Diyârbekir'e geldi destgah işte
Açıldı matbaa ama kapandı dîde-i hâsid

*İki çeşmi çıkınca hâsidin, yazdım bu târihi
Zihî, himmetle çıktı bu havadisnâme-i Âmid*

c) Binbaşı Cevri Efendinin Şiiri:

“Asakir-i redife-i şahane mütekaidininden Binbaşı rifatlu Cevri
Efendi’nin söylediği tarihtir:

Mefâ’îlûn (x4)
*Şeh-i Cem-câh devran, Hazret-i Abdulazîz Hân kim
Cihân mesrûrdır ahd-ı hümâyûnunda ğamgin*

*Adilden bed-i teşkîl-i vilayet ân- be- ân alem
Ser-â-ser ihtirââtıyla buldu revnak u tezyîn*

*Biri ez cümle asâr-ı celîl-i şehyriyârîden
Diyârbekir’de bu matbaa açıldı nev- âyin*

*Olup bu destgeh reşk-ı-revan Mani u Bihzad
Dilârâ hattına Cevri utarid eylesun tahsîn*

*Gelip bir matbaa pîrâ müretteb yazdı târîhin
Basıldı çıktı Âmid’de hâvâdisnâme-i pek rengîn*

d) Vilayet Evrak Müdür Muavini Ali Avni Efendi’nin Şiiri:

“Vilayet-i Evrak Müdürü muavini fütüvvvetlü Ali Avni Efendi’nin
söylediği tarihtir:

Fe’îlâtûn (x4)
*Buldu teşkîl-i vilayetle cihân başka nizâm
Verecek ömr-i ebed şah-ı felek menkebete*

*Noktasız harfleri bu beytin olur tam târîh
Onu arz eyleyelim ehl-i dil u marifete*

*Görmemiş işte enam öyle selîs asârı
Neşr için aleme Âmid’de basıldı gazete*

“Bu dahi mumaileyh Ali Avni Efendi’nindir:

Fe’ilâtün (x4)

*Dedim hengâm-ı ihrâcında cevherle bu târihi
Havâdis tabına Âmid bu yıl bed’ u şurû’ etti*

e) Diyarbekirli Said Galip Efendinin Şiiri:

“Sabık Muş Sancağı Tahrirat Müdürü Diyarbekirli fütüvetli Said Galip Efendi’nin söylediği tarihtir:

Fe’ilâtün (x4)

*Şeh-i Cem kevkeb-i sultân Azîz’in dâim
Şehper-i adli ola saye re’s-i bay u gedâ*

*Nice asâr-ı hüner oldu zamanında bedîd
Her biri ruha olur zâykâ bahşa-yı gedâ*

*Hele bu asrda ta’mîm-i havâdisnâme
O da başlı başına bir eser-i müstesnâ*

*Tab’ı her yerde pezîre hiss olmuştu
Hasılı oldu Diyârbekir’e dahi hisse resâ*

*İşitip tab’ını Galip dedi târîh-i selîs
Bastı Âmid dahi evraka vekayı-i ziba*

f) Halil Natık Efendi'nin Şiiri:

“Matba-ı vilayet sermürettibi fütüvetlü Halil Natık Efendi'nin söylediği tarihtir:

Fe'ilâtün (x4)

Zuhurûnda dedi târih-i cevher-dârını Nâtık

Şu yıl içre havâdisnâme çıktı şehr-i Amid'de

(21 Ağustos 1286 Rumi - 2 Eylül 1870 Miladi)

2) 1287 HİCRİ YILININ BAŞLAMASI MÜNASEBETİYLE YAZILAN ŞİİRLER:

Gazetede 1287 ve 1288 hicri yıllarının başlaması münasebetiyle çeşitli şiirler yayınlanmıştır. 1287 yılı için yazılan şiirler, gazetenin 5 Muharrem 1287 tarihli ve 36 nolu nüshasında, 1288 senesinin girmesi münasebetiyle yazılan şiirler ise 3 Muharrem 1288 tarih, 85 nolu ve 8 Muharrem 1288 tarih, 86 nolu nüshalarında yayınlanmıştır:

a) Mektubi-i Vilayet Said Efendinin Şiiri:

“Sal-i Cedidin hululi hakkında Mektubi-i vilayet izzetlü Said Efendinin söylediği tarihtir:

Fâ'ilâtün (x4)

Salımız yümn u saâdetle tecedüd eyledi

Sa'd ola Abdulazîz Hân-ı felek dergâh için

Manevî lafzî muharrîr işbu dört târîhimi

Ser sûtûnunda vakâyînâmenin derc eylesun

Eyledi dün iki yüz seksen altı yıl mürûr

Hicretin bin iki yüz seksen yedisidir bugün

b) Ali Avni Efendi'nin şiiri:

“Mektubi-i Vilayet Evrak Müdür muavini Ali Avni Efendi'nin söylediği tarihtir:

Fâ'ilâtün (x4)

*Yıl tecadüd eyleyüp geldi Muharrem sa'd ile
Saltanatta ber karar ola şeh-i alempenâh*

*Söyledim bu tam târîhi hulûs-ı kalb ile
Kıl saîd, Abdulazîz Hân'a bu salî ya Allâh!*

c) Said Galip Efendi'nin şiiri:

“Diyarbakir hanından Şafiiler imamı-zade fütüvvetlu Said Galip Efendinin söylediği tarihtir:

Fe'ilâtün (x4)

*Padişâhım hümam hakan-ı İskender haşem
Hazret-i Abdulazîz Hân-ı Hüdâvend-i ferîd*

*İftihâr eyler kadem-bûs huyûlîyle zemîn
Nükte-i fermânının mahkûmudur çerh-i anîd*

*Mihr u meh oldukça teklîbsâz eyyâm u leyâl
Ömrüni mezdâd ve ikbâlin füzûn etsîn Mecîd*

*Beyt-i atîde dedim Gâlib, iki târîh-i tam
Biri ed'îye, biri tehnîyet-i sâl-i cedîd*

*Şule-i ikbâli olsun mâhveş, bedr u bedîd
Sâl-i halin eylesin Mevla, Azîz Hân'a saîd.*

d) Vasıf Efendi'nin Söylediği Şiir:

“Müfettiş-i hükkam-ı vilayet, Kani-i Gülşenizade mekremetlu
Vasıf Efendinin söylediği tarihtir:

Fâ'ilâtün (x4)

*Hazreti Abdülazîz Hânın, Cenâb-ı Zü'l-celâl
Satvet u iclâl u ömrîn eyleye her dem mezîd*

*Devr-i adlinde cihân bir taze revnak buldu kim
Kıldı dehri su-be-su envâr-ı lütfî müstefîd*

*Yarab ol şâh hakâyîkdân-ı millet-perverin
Bâb-ı lütfunda ola hakân-ı alem hep abîd*

*Umr u ikbâl-ı ferâvân ile olsun ber devam
Çerh devr ettikçe köhne, sâl oldukça cedîd*

*Acizâne Vâsıfa tebrik târîhin dedim
Eylesin Abd Azîz'in hüdâ sâlin saîd
(5 Muharrem 1287 – 7 Nisan 1870)*

**3) 1288 HİCRİ SENESİNİN BAŞLAMASI MÜNASEBETİYLE YAZILAN
ŞİİRLER (3 MUHARREM 1288):**

Bilindiği üzere Osmanlılar zamanında yeni yıl Hicri takvime göre 1 Muharrem ile başlamakta idi. Dolayısıyla yeni yıl kutlamaları da bu tarihte yapılmıyordu. Diyarbakırlı şairler bu münasebetle yazdıkları şiirlerinde padişahı övmüşler, saltanatı ve ömrünün uzun olması için Allah'a dua etmişlerdir.

Yeni Hicri yılın başlaması münasebetiyle Gazetede şu şahısların şiirlerine yer verilmiştir: Vasıf Efendi, Halil Natık Efendi, Siirt Tahrirat Katiplerinden Lüzumi Efendi, Katip Cemil Efendi, Diyarbakirli Hakkı Efendi ve Oseb Efendi.

a) Vasıf Efendi'nin Şiiri:

“Teftiş-i hükkam-ı vilayet başkatibi mekremetlu Vasıf Efendi'nin şiiri,

Fâ'ilâtün (x4)

*Hamd lillâh kıldı ilân gurre-i ğarrâ-yı meh
Aleme sa'd u şeref-bahş olduğun sâl-ı cedîd*

*Sâye-i adl ilah, padişah-ı Rüstem-sipâh
Hazreti Abdulazîz Hân cihânbân-ı ferîd*

*Devr-i mesudunde ol Hüsrev-ğulâmın câ-be-câ
Olmada asâr-ı umrânîyet büldân bedîd*

*Keşte-i iclâlinin mahkum ve nusretgâhıdır
Ol şeh-i deryâ nevâlin Bahr-ı Esved'le Sefîd*

*Söyledi tebrîk için târîh Vasıf çâkeri
Eleve nev-sâlini Mevla Azîz Hân'ın saîd.*

b) Halil Natık Efendi'nin Şiiri:

“Matbaa-ı vilayet sermürettibi fütüvvetlu Halil Natık Efendi:

Fâ'ilâtün (x4)

*Hazreti Abdulazîz Hân maârif perverin
Şevket û iclâl u ömrün eyleye Rabbim mezîd*

Hâme bu târîh-i tamı kıldı inşa Nâtıkâ

Hak ede bu sâlini Abdulazîz Hân'a saîd

Bundan sonraki iki şiir ise gazetenin 8 Muharrem 1288 tarihli 86. sayısında yayınlanmıştır.

c) Siirt Tahrirat Katiplerinden Lüzumi Efendi'nin Şiiri:

Fe'ilâtün (x4)

Hâkân-ı zaman Abdulazîz Hân-ı felekşân

Şâhinşah-ı Cem-haşmet u pîrâyede tâc

İkbâl-i ebeddir ki iclâline mensub

Diyeyim şehinşâh ser-i pâkine muhtâc

Rayet-ı kad efrâzına talik için etmiş

Hadrây-ı şafakdan felek amâde-i dibâc

Nev-sâl zafer feltîni tebrike Lüzûmi

Deryâ-ı meânîden ederken gevher ihrâc

Hâtîf dedi bu mısra'-cevher ile târîh

Bu sâl ede şâhâ nice nusreti intâc

d) Katip Cemil Efendi'nin Şiiri:

“Vilayet Evrak Odası ketebesinden Cemil Efendi:

Fe'ilâtün (x4)

Şehinşâh-ı cihânın ömrünü mezdâd ede Allah

Ola a'dâsının vech-i habîsi dâima esved

*Hakirâne Cemîla söyledim bu tam târîhi
Ola nev sâl-i hân Abdulazîz eymen u es'ed*

e) Diyarbekirli Hakkı Efendi'nin Şiiri:

*Fe'ilâtün (x4)
Serir- arâ-yı devlet-i Hazret-i Abdulazîz Hân kim
Zaman-ı devletinde oldu alem Hürrem u hoşhâl*

*Yazılsa Hakkîyâ, eflâka şayândır bu târîhim
Şehinşâh-ı zaman Abdulazîz'e sa'd ola nev sâl*

f) Oseb Efendi'nin Şiiri:

“Vilayet litografya memurlarından Oseb Efendinin şiiri:

*Fâ'ilâtün (x4)
Hazret-i Abdulazîz Hân meâli-i fitratın
Şevket û ömrün mezîd etsin Hüdâvend-i vahîd*

*Salımız yümn u şereflele cedîd oldu yine
Sa'd ede anı şeh-i devrâne Mevlâ-yî Mecîd*

*Geldi bir da'i bu târîh-i latîfî söyledi
Eylesin bu sâlini Mevla Azîz Hân'a saîd.
(3 Muharrem 1288)*

Ermeni cemaatinden olan Oseb Efendi'nin Müslümanlara ait olan Hicri yılbaşı münasebetiyle şiir yazmış olması, bu dönemde hem Müslümanlarla gayr-ı Müslimler arasında varolan hoşgörü iklimini göstermesi ve hem de Ermenilerin bu sırada Osmanlı Devletine ve padişahına sadakatlerini göstermesi açısından önemlidir.

**4) SULTAN ABDÜLAZİZ'İN DOĞUM GÜNÜ MÜNASEBETİYLE
YAZILAN ŞİİR:**

Fâ'ilâtün (x4)

*Nur-ı Hurşid ile gündüz şem'-i mehle geceler
Haşre dek ta ki donandıkça zemin u asiman*

*Taht-ı ali-baht-ı Osmani'de olsun ber karar
Hazret-i Abdülazîz Hân, mefhâr-i Osmaniyan
(15 Şabanü'l-müazzamın 1287)*

**5) YENİ HÜKÜMET KONAĞININ İNŞASI MÜNASEBETİYLE SAİD
EFENDİ'NİN YAZDIĞI ŞİİR:**

Mektubi-i vilayet izzetlü Said Efendi tarafından nazm ve inşad olunarak bi'l-isiti'zan zikr olunan vilayet hükümet konağının kapısı üzerine yazdırılması Dahiliye Nezaret-i celilesinden ba emirname irade buyrulan tarih:

Fâ'ilâtün (x4)

*Hazreti Abdulaziz Han meali-siretin
Şevket u ömrün mezid etsin Hüda-yı lem yezel*

*Müşkilat içinde kalmıştı umur-i saltanat
Eyledi ol müşkilatı himmet-i ulyası hall*

*Dehri istiab eden asar-ı ıslahatını
Kimse inkar etmez illa zümre-i 'bel hüim edall'*

*Mülk-i alisinde ta'mim etti ma'muriyeti
Her bir icrası sezadır olsa alemde mesel*

Şu bina ol cümle-i memduheden ma'duddur.

Sayesinde su besu yapıldı böyle bi-bedel

İhtitamında Said yazdım iki tarih-i tam

Her biri hem sade hem azade-i heşv u haleb

Bu kapıda eyler istiyfa-yı hak, ehli hukuk (1286)

Emr ile Dar-ı vilayettir yapıldı bu mahal (1286)

(11 Şevval 1286)

“Tarih-i mezkur zikr olunan hükümet konağının kapısı üzerine yazdırılmak üzeredir”

Görüldüğü üzere, Diyarbekir Gazetesi’nin yayın hayatına başlaması vilayetin aydınları arasında büyük bir heyecan uyandırmış ve onları bu anı ölümsüzleştirmek için kalemlerine sarılmaya sevk etmiştir. Bu durum, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbekir’de kültür ve sanatın bulunduğu seviyeyi göstermesi açısından önemlidir.

İKİNCİ BÖLÜM: MAKALELER

Diyarbakir Gazetesinde, makaleler şiirlerden daha fazla yer tutmaktadır. Çeşitli konulara dair çok sayıdaki makaleler arasından burada konumuzla ilgili olan beş makaleyi transkribe ettik. Seçtiğimiz makaleler Fevaid-i ilm ve Mazarret-i Cehl, Terakki-yi İlm-i Şerif Hakkında Mütalaat, Makale-i Halisane ve Saadet-i İnsaniye ve Dahil-i Vilayette Bulunan Asar-ı Atika başlıklarını taşımaktadır.

Bu makalelerin transkribine geçmeden önce bunların muhtevası hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Diyarbakir Gazetesinin 21 Ağustos 1869 tarihli sayısında çıkan “Fevaid-i İlm Ve Mazarrat-ı Cehl” (İlmin Faydaları ve Cehaletin Zararları) başlıklı makalenin girişinde öğretmenlere ayrılması gereken ödenekler ve öğrencilere verilmesi gereken kitaplardan söz edilmektedir. İlim ve marifetin öneminin kavranması gerektiği üzerinde durulmuştur. İlim ve marifet sahibi olmayan insanlar sokaklarda çıplak gezen kedilere benzetilmiştir. Makalede, Diyarbakir’in eskiden ilim merkezi konumunda iken, daha sonra bu durumunun kötüleşmeye başladığına işaret edilmiş, bunun da eğitimde izlenilen yanlış yol ve yöntemlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu yörede eğitimin diğer yörelerden geri kalmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu makalede son olarak Diyarbakir ve çevresinde ikamet eden Kürt ve Arap Aşiretlerinin eğitim durumlarından bahsedilmektedir.

‘Terakki-i Ulum-i Şerife Hakkında Mutalaat’ (İslami İlimlerin Gelişmesi Hakkında Görüşler) başlıklı makalede de her toplumda insanların çoğunun alim olması gerekirken bin kişi içinde iki veya üç alim bulunmakta olduğu belirtilmiştir. Ve bu alimlerin en ileri gidenleri bile çok varlık gösterememektedir. Bu uzun makalede, ‘İlim, Mülkümüzde Tekessür Edememesinin Sebebi’ (Bilimin Ülkemizde Gelişmemesinin Sebebi) alt başlığı altında bilimin ülkemizde yaygınlaşmamasının nedenleri ele alınmaktadır. Bu yazıda çocuk iken öğrenilen şeylerin taş üzerine kazılan yazılar kadar kalıcı olduğu, çocuklukta öğrenilen, ezber

edilen bilgilerin ömür boyu zihinde yer ettiği anlatılmaktadır. Nitekim beş yaşından on yaşına kadar olan zamanda tahsil edilecek ilmin, daha sonra kırk yıl çalışılsa bile tahsil olunamadığı ve insanın sonradan öğreneceği bilginin, tahsil edeceği ilmin çocukluk döneminde öğrenilenlerin yanında taklitten öteye gidemediği dile getirilmektedir. Bu makalede eğitim-öğretim yönteminde farklı bir metodun izlenmesi gerekliliği vurgulanmakta, yanlış öğrenme teknikleriyle hiçbir yere varılamayacağı anlatılmaktadır.

Makalenin devamında cahil insanları bulundukları durumdan kurtarmanın ve hukuku kendilerine tanıtmanın ve toplumda hayır ve şerri ayırt edecek seviyeye getirmenin hükümdarın birinci hedefi olduğu görüşü dile getirilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Diyarbekir, Midyat, Cizre, Kahta ve Gerger taraflarında ve diğer gerekli yerlerde Sibyan adıyla bilinen ilkokullar açılması için emirler verildiğine işaret edilmektedir.

Makalede, Diyarbekir Livasına bağlı köy ve kasabalardaki Sibyan mekteplerinde çocuklara belli bir süre dahilinde, akla karayı fark edecek kadar, belli derslerin okutturulması ve ilkokulu bitiren çocuklar için orta okulların açılması, Osmanlı dilini kavramasının vilayetin en büyük ıslahat hedefi olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Makalenin sonunda ‘ulema-yı kiramın ahvali’ne, yani büyük ilim adamlarının durumuna değinilmektedir. En sonunda da ilmin ışıyla Diyarbekir çevresinin aydınlanması temennisi dile getirilmektedir

‘Makale-i Halisane’ başlıklı üçüncü makalede ise gerçek zenginliğin kanaatkarlık olduğu vurgulanmaktadır.

Dördüncü makalede ‘Saadet-i İnsaniye’ (İnsanlığın Mutluluğu) başlığı altında ‘söyleyiş, söyleme kabiliyeti, konuşma ve hitabet’ anlamlarına gelen Nutk(nutuk) un önemi anlatılmaktadır.

Transkribe ettiğimiz son yazı olan ‘Dahil-i Vilayette bulunan Asar-ı Atika’da ise Diyarbakır şehri merkezindeki tarihi eserler tanıtılmaya ve bunların korunması gerektiği belirtilmektedir.

1) FEVAİD-İ İLM VE MAZARRAT-I CEHL

“Murad-ı merahim-itiyad hazret padişahı memalik-i mahruse-i mülukanelerinde bulunan kaffe-i ahali ve zir-i dastanın hilye-i ulum ve maarifi ile mütehali olmaları kaziye-i hayriyesi olup hazine-i celileden masarif ihtiyarıyla muallimlere maaşlar ve mekteplere kitaplar ve risaleler ihсан ve ita buyurulması dahi şu murad-ı aliyeye mebnidir:

Herkesin malumudurki insana lazım olan hal, mahlukat-ilahiye içinde ehsan-ı takvim nushe-i kübra olduğunu bilmek ve kendisini behaimden tefrik etmek için ilm ve marifet istihsaline çalışmıştır.

İlim ve marifet, insanın lisanına ve terbiye-i libasına muadil olduğundan terbiye ve malumat eshabından olmayan kimseler sokaklarda çıplak gezen dilsiz gibidirler.

Dahil-i vilayette bulunan memalikten (Diyarbakir) ve (Memuret el-Aziz) ve (Malatya) ile (Siirt) sancağından bazı maarifin kadri ve şerefi daima bulunur olduğundan ahali-i memleket öteden beri istihsal-i marifi edelim deyu arzude ve nefsi-i (Diyarbakir) memleketi vaktiyle darululum denmeye şayan iken müsadif olduğu avarız üzerine haylice vakitlerdir ki ahali, eski gittikleri yolu yitirdikleri cihetle hal-ı sabıka nisbetle şimdi geride ise de saye-i maarif piraye-i hazret-i padişahıda vilayetince küşadı mansur olan tarik-ı terakkiye yakın vakitte dahil ve mülhekat-ı mebhusece dahi asarı-ı ulum ve maarif bir derece-i mağbuteye vasıl olacağı memul-ı kavi olduğu misüllu (Mardin) ahali de *min el-kadim* aralarında her şeyden ziyade derkar ve malum-ı kibar ve siğar olan iştiğalat-i ağraziyeden dolayı daima ifate edegeldikleri zamanların nısf-ı miktarını tahsil ve terakki-i kemalat-ı insaniyeye hasr eyledikleri takdirde onların da kabiliyetce memalik-i sairenin ahalisinden geri kalmayacakları ve vilayetin saire kasabat-ı mülhakası ahali dahi kabil-i terbiye oldukları bedihidir.

Şu kadar ki mülhakat-ı vilayetin ekser kurasında sakin olan Kürt kabilelerinin ve bedevi olan aşair-i seyyaresinin bu yola gitmeleri pek büyük himmete muhtaçtır başka vilayetlerdeki aşayirden bahs etmeyiz. Bizim vilayetimizde olan tevaif-i bedeviye ve Kürdiye'nin ne lazıme-i

hilkat-ı insaniye olan ulum ve maarifden hisseleri ve ne de maişet ve muaşeret-ı haseneden bahreleri vardır.

Bundan mukaddem memur çöl havalisinde bulunduğumuz zaman tevaif-i musta'rebe-i bedeviye rüesasından bir zatın on üç on dört yaşında bir oğluna tesadüf eyledik taltif kastıyla “Nerelere kadar ders görmüşsün?” diye sorduğumuzda “Ders ne demektir bizlerde okuyup yazmak a'zam-ı mueyyabat addolunur” cevabını verdi. Çünkü bedevilerin zü'm-i fasidelerince vesile-i teayüş ve iftiharları ata binip kargı sallamak ve kudretleri yettiği adamları soyup ellerinden aldıkları şeyleri ile geçinmek olduğundan ahval vahşiyane-i mezkurenin şair-i insaniyeden madud olacağını bilemediklerinin sebebi müstakbeli malumat-ı insaniyece meydanda olan cehalet-i umumiyeleridir.

Sair Kürt Aşiretleri de bu havalice onlara karip bir halde olduklarından dahil-i vilayette ara sıra ıslahat kapısı açılmasının ve hükümetçe sevk-i asker gibi gaileler ve masraflar ihtiyar olunmasının menşe-i hakikisi, akvam-ı mezkureyi izhar-ı şekavete şevk ve icbar eden ahval-ı mazrre-i cehalettir, başkası değildir.

(Diyarbakir) vilayetince bi'ddefeat sıbkat eden tecrübelerle sabit olduğu üzere az çok malumat-ı insaniyeden behresi veyahut sekenesinin emsaline nisbetle malumatlıca addolunacak kasabata mücavereti olan ahali-i kura hiçbir vakitte hükümeti sevk-i asker gailisini ihtiyara mecbur etmeyip o gaileyi daima ihtiyara mecbur eden ahali *min ciheti'l umum*, cehalet-i meşhude ve meşhureleri üzerinde olan hukuk-ı meşruayı hükümet ve insaniyeti tanımalarına hail olup kasabat-ı saire-i mebhuse ahali ise ale'l-umum oralarını fark eder takımdan olamaz ise de ekseriya şan-ı devlet ve hukuk-ı hükümet ve milleti biliyor ve kasabat-ı mezkure ile bunların hem hali addolunan kura derununda hiçbir vakit asker ikame olunmayacak olsa bile hükümeti iştiğalat ve teklifat-ı askeriye mecbur edecek hallere meyl etmeyip evvel ve ahir muti' ve münkad geçinir ise de akvam-ı mezkure hukuk-ı meşrutayı fark ve temyiz edecek malumat-ı insaniyeden hali bulunduklarından onların kendi hallerine bırakılması ve idare ve zabıtaca mişvar ve mesleklerinden ğaflet olunması asla caiz

görülemmez. Akvam-ı mezkurenin heyet ve efradıyla ihtilat ve iktisabat-ı münasebetten memnun olamaz.

Eshab-ı cehalet, kavaid ve şerait-i insaniye ile mukayyet olmadıklarından hükümet-i seniye'nin emir ve nehyini kabul ve icrada tereddüd izharından geri durmazlar. *Binaen ala zelik*, avarız-ı vehime-i tedenni her zaman cühela yüzünden zuhura gelir.

Lakin malumat-ı insaniye eshabı kavaid ve şariat-ı mebsuta ile mukayyet olduklarından hükümetin emrine imtisal ve nehyinden ictinap olmakla iftihar ederek kendilerini hükümete sevdirmeye ve bu vesile ile saadet-i dareyni istihsale çalışıyorlar. Binaen aleyh terakki-i mülk ve millet daima malumat eshabının ikdamat-ı memduhesiyle hasıl olur.

(Diyarbakir) ahalisi ulum ve maarifçe her ne kadar eski hallerine nisbetle derece-i matlubede değil iseler de saltanat-ı seniye ve hükümet-i aliye'nin şan-ı alisini pek çok mahaller ahalisinden ziyade tanır olduklarından sabavet halinde bulunan bazı mehadim, ism-i ali-yi padişahiyi edepsiz lisana aldıkları vakitte büyüklerinden dayak yediklerini biliyoruz.

Çünkü rıza-i ilahi rıza-ı padişahı bi-tahsil ile hasıl olacağını ve dünya yüzünden muhabet olunacak ne kadar mahlukat var ise cümlesine nisbetle padişah-ı islama birinci derecede muhabet etmek her türlü şeref ve saadete vesile olduğunu bildiklerinden mecalis ve mehafilde ve kesret ve vahdette nam-ı şevket-iltizam padişahiyi tazimat-ı faike ve tekrima-ı layike ile yad olunur.

Mezkur kurevi ve bedeviler dahi saltanat-ı seniye hakkında, *min ciheti'l itikad*, ahali-i saireden geri kalmaz ise de ne çare ki kendi hareket ve sekenatlarının hüsn ve kubhunu fark edecek malumat-ı nafiaden mahrum bulunmaları ve efkar-ı fasidelerine hizmet için salık olageldikleri mesleğe nefislerini sevk eden tam' ve irtikab-ı beliyeleri o itikada tealluk edecek ahval-ı itaatkaraneyi bila tereddüd iltizama mumaneat etmesi cihetiyle kargı sallamaya ve o sayede geçinmeyi levazım-ı fitriyeden ve ulumu, mueyebattan ad ederler.

Lakin o sermaye ile geçinmek, dünya ve ahretce saadet-i hale medar olamayacağını kendilerine bildirecek miktar okuyup yazmak öğrenseler şimdi bulundukları halden elbette memnun olamayacakları ve ulum-ı şerifeyi ayb addetmeyecekleri bi ıstıbahtır.

İşte cehalet ne derece fena ve cahiller behaimden daha edna olduğuna balada zikr ettiğimiz, bedevi-zadenin fikrası epeyce bir delildir.

Zira behaimde akıl ve nutuk olmayıp cühela insan iken *min tarafı Allah*, mazhar oldukları akıl ve nutkun tevliid edeceği asar-ı mesudenin en alası olan ilim ve marifeti ayıp zanediyorlar.

Tevaif-i merkumeyi bulundukları hal-ı cehaletten kurtarmak ve hukuk-ı insaniyeyi kendilerine tanıttırmak için hiç olmaz ise kasabat-ı mevcude ahali si kadar hayır ve şerri fark edecek dereceye götürölmeleri bu vilayetçe hükümet-i seniyenin birinci derecede itina edeceği bir mesail-i mühimmedir.

Şu suret-i de kıkayı, zat-ı vala-yı vilayet-penahı temir bu havalide bulunduğ u zamanlarda bile keşif ve tahkik buyurduklarından valilikle (Diyarbakir)'i teşriflerinden beri işbu efkar-ı mezkureye vücud vermeye iltizam buyurup Midyat ve Cizre ve Kahta ve Gerger taraflarında ve mevaki-i sairede sıbyan mektepleri inşasına emirler ita buyurdukları gibi şu emr-i mesudun kabail ve aşair-i mevcudeye tamimi çaresini dahi aramaktadırlar.

Vakıa, tevaif-i *mebhusu anha* sıbyanın evvel-emirde mevki-i bimevki mekatib-i sıbyaniye küşadıyla bir müddet-i kafıye zarfında akı karayı fark edecek kadar okutturulmaları ve sıbyan derslerini tek mil eden çocuklar için mekatib-i rüştiye açılması ve çünkü şu takımların ale'l-umum metbu'-ı müfehhemelerine mensup olan lisan-ı Osmaniyeyi dahi birisi bilmediklerinden talim-i lisan cihetine de itina olunması ıslahat-ı vilayetin en büyük rüknüdür.

Ve tevaif-i mezkurenin öteden beri müşahede olunmakta olan fenalıklarının azalması için içlerinde askerler ve taburlar ikamesinden ziyade müeesir olacak tedabir-i kavi derunlarında talim ve teallüm-i madde-i mes'udesinin tamimidir.

Saye-i maarif-vaye-i hazreti şahanede münteşir-i afak ve aktar olan envar-ı ulum ve maarifin cihat-ı mesrudece dahi eşi'a pas ve muvafakiyet olması eltaf-ı celile-i ilahiyeden memul ve mumtazardır.

2) TERAKKİ-Yİ ULUM-İ ŞERİFE HAKKINDA MÜTALAAT

“Türkistan ahalisinde olan istidat ve dirayet inkar kabul eder hal olmadığına bakılınca her memlekette olan ahalinin çoğu alim olmak lazım gelirken bin nüfus içinde ya iki veya üç alim ancak bulunup kusurları ulum-ı şerifeden bi behredirler.

Ve keزالik, ulema-yi kiramın şan-ı alileri pek bala ve bu taife-i celile meratib-i beşeriyenin en ilerisine varmış olan zevata bile şer'an ekiffa iken haysiyet-ı zahireleri derece-i tabiiyesinde cereyan edememektedir.

Şu iki hal-i tessüf işimalin sebepleri ile bu babda varid-i hatır-kasr olan mutalaatın beyanına ber vech-i atidir:

İlim Mülkümüzde Tekessür Edememesinin Sebebi

İnsanın hadisat-i sinni zamanlarda zihni her türlü alayik ve gevail-i dünyeviden sadedir. Çocuk iken öğrenilen, şu taş üzerine kazılan yazı gibi zihinde tekerrür edip unutulmayacağı ve çocuklukta ezber olunana risaleler ve ibaretler her ne vakit ne vakit düşünülse kitaba bakıp okunur gibi selis ve serbest okunacağı malumdur. Binaenaleyh beş yaşından on yaşına kadar olan vakitler bir zaman-ı tahsildir ki bu müddet içinde tahsil olunan ilim ve maarif, buluğdan ve gevail dünyaviyeye düştükten sonra her ne kadar çalışılsa kırk senede bile tahsil olunamaz ve insan yakasını kuvve-i şehvaniye ve gevail dünyeviye eline verdiği zamanlar tevağğul ve mümaresette kusur etmese bile ezber eyleyeceği ibareler hal-i sebavetindeki ezbere nisbetle taklit gibidir.

Bizim gördüğümüz usul-i tahsiliye, kuvvet ve metaneti icab edecek surette değildir. Çünkü herkesin malumudur ki şimdiler tahsil etmesi murad olunan çocuklar beş yaşında iken sıbyan mektebine verilir. Ekseri

yedi yaşında hatm-ı Kur'an-ı Kerim eyledikten ve birkaç aylar dahil ekseri mebadi-ı ilmihalini şamil olan bazı muhtasar risaleler okuduktan sonra ilm-i Sarf'a başlar. Emsile, Bina, Maksud ve İzzi risalelerini tedrisle her kelime için uzun uzamadi ilanlar yaptırılarak ve mazi ve muzari ve masdarın *ila ahirihi*, tarifat-ı Arabiyelerini ve risalelerin mefhumlarını okuyarak iki seneye karib zamanlar geçirildikten sonra ilm-i Nahv'e başlayıp Avamil, İzhar Kafiye, Molla Cami, Netayic tedsiriyle şu ilmi, *la ekell*, beş sene ve ilm-i Mantık'tan İsagoji ve Kavl-i Ahmed Fenari ve Şerh-i Şemsiye'yi her ne kadar acele etse iki sene ve ilm-i Adab'dan Velediye, Hüseyiniye ve bazen takrir-i kavanin ve şu sırada ilm-i İsitare ve ilm-i Vad' risalelerini dahi iki sene ve ilm-i Meani'den Telhis görmeksizin Muhtasar ve Mutavval; beş sene onları bitirdikten sonra Adab'dan Mir Ebu'l-Feth ve Mantıktan ma'a Mir ve Gelenbavi Tehzib-i Celali ve ilm-i Kelam'dan ma'a Şerh-i Akaid-i Hayali ve Celal ve ilm-i Hikmet'den Kadi Mir ve Usul- Fikih'tan Tavzih ve Telvih'i her nasıl çabuk okusa beş senede ancak bitirebilip bir müddet dahi cümle-i muhtasar tedris eder. Şu tahsil sırasında meleke ve iktidar kesb etmiş ise icazatname alır ve bazıları da esna-ı tahsilinde sabahleyin iki kitaptan iki ders alıp şu suretce zaman-ı tahsil biraz kısalır ve ver bir takımında okudugu ali ilmiye görüp derste kitap acıp kapamakla taziyi'-i umr-i aziz ederek bazı kütüb ve resail derslerini idda eyler. Şu hallerin cümlesi yekdigilerle bade'l mukayese müddet-i tahsiliye yine balada beyan olunan suretle cereyandan hali olamaz.

Bu suretle bir insan beş yaşında mektebe gittikde ulum-i mezkurenin tamamıyla tedrisini murad eyler ise yirmi beş sene tahsile muhtaç olup otuz yaşında müddet tahsiliyeyi tekemmül etmiş olur.

Ve ondan sonra arkasını bırakmayıp tedrisi ile iştigal eder ise oldukça malumatına kuvet ve metanet gelerek zaman-ı icazetinden itibaren hiç olmaz ise on beş sene daha tedrise devam etmedigi ve umur-ı zatiyesi ve zaruret-i beytiyesi için maişet ve ticaret ve ziyaret tariklerine süluk edip te bir kac sene tedris ve mütalaaye fasıla verdiği takdirde mukaddemat-ı ilmiyeden bayagı bir kitabı bile okuttukta müşkilata uğrar.

Eğer ki içlerinden hiddet-i zihn ve cevdet-i fikri olan yüzde biri bu derece su'ubet göremeyip hem kolaylıkla öğrenir ve hem de fasıla verse dahi bildiğini yine hatırında tutabilir ise de bu makuleler 'en-nadiru ke'l-ma'dum' kabilinden olarak ekserisi yukarıda yazdığımız mebahis dairesinde bulunur.

Demek olduki bir insan "Oğlum, ulum-i şerife-i mezkurede hakkıyla alim olsun" der ise bidayet-i tahsilinden kırkıncı senede, yani kırk beş yaşında ancak alim olabilecektir.

Halbuki ulum-i şerife ol kadar müdetlere muhtaç olsa idi vaktiyle gelmiş ve tabakat-ı ulemada ibka-yı nam ile içlerinde yüzden ziyade telifat bırakmış olan zevatın ekserisi altmış, yetmiş yaşlarında vefat etmiş oldukları tarih mütalaa edenlerin malumları olmasına nazaran bizlerin yetişip gördüğümüz ve kendimize sergüzeşt addettiğimiz müşkilat-ı tahsiliye, geçmiş ulema-yı kiramın gittikleri meslekte olduğu anlaşılır. Hakikat-i hal dahi böyledir.

Çünkü bizim gördüğümüz usul-i tedrisiye mütadid talebe efendiler, bir müderrisin karşısında kitap açarak, müderis efendi, mesela 'el-kelemetu lafzun vudi'a' der demez, 'el-kelemetu' lafızında lam-ı tarif ve harf-ı 'ta' üzerine terettüb eden kaffe kavaidi beyan ile beraber, kelime, keleme'den müşterektir ve 'keleme', cerh manasındadır ve delili budur, lafzı şöyledir, lafz-ı mühmel şudur, gayır mühmel budur deyu, arkasından gibi mühmel lafız işitse onda bir adam ölmesine delalet eder. 'Vad', vad'-ı şahsi şöyledir, vad'-i nev'i böyledir gibi okunan ilm-i Nahv haricinde ne kadar bahisler var ise irad ve Molla Cami ve Abdülğafur) ve 'İsam ve Hindi gibi şerh ve haşiyelerdeki tafsilatın hepsini tercüme suretiyle ve mesala takrir-i mintaka müteallik şeyler ise onun ıstılahatı ile takrir ederek üç saatte metinden birkaç kelime okutup kendisinin dili ve dimağı kuruduktan ve karşısında diz üzerine oturan talebe efendilerin diz üzerine oturan talebe efendilerin dizlerine sızı ve yüreklerine za'f ve başlarına sersemlik geldikten sonra zihni dolgun, vücudu yorgun, yanındaki adamın ne söylediğini anlamaktan aciz hallere müsteğrak olarak hücrelerine azimetle, gelecek dersi çıkarayım deyu gündüz akşama ve gece

saat beş altılara ve belki yedi sekizlere kadar yüzü koyu kitap üzerine kapanarak nevazil ve öksürük illetlerinden başka birşey ile ülfet ve refakat etmeksizin mütalaaya devam eder ise de ne çare ki hoca efendi, beş defa kafiye'yi okutmuşken yine birkaç derse bakmadıkça okutmaya muktedir olduğu halde biçare talebe henüz gördüğü ve dört kelimesini birbirine rabta kadir olmadığı bir metin üzerine düşen şerhler ve haşiyeleri çıkaramaz ise ikinci gün hocanın tekrarından hiçbir şey anlamayacağını ve şerikleri ararında hacil olacağını dahi bilmütalaa bari, hoca şerhi bakıp tekrar ederken dilden tercüme edeceği yerleri kitap içinde bulabilmek için şöylece duman içinde bir cisim görüp de insan mıdır hayvan mıdır teşhis edemez gibi bir ders çıkarıp biraz uyku uyuduktan sonra derse giderler.

Lakin zihin, efkar-ı fütur ile malamal olduğu halde çalışa çalışa iki ayda bitecek bir kitabı güç hal ile ancak bir senede bitirebilir ise de böyle galebe-i efkar ve fütur, mani sefvet-şiar olup bu hal hevan-ı niem-i lezize-i ulum ve maariftin ve fuhur istilazeze mani olduğundan talebe efendilerin ekseri, şiddet-i teveğul ve adem-i teneffüzden naşi, nevale-i fezail ve kemalattan tahsil dahi edememekte ve umr-ı aziz ise nefes binefes zayi olup her ne kadar eshab-ı ğınadan addolunan talebe idare ve zaruret-i beytiyesi ğailesinden selimü'l-kalb olur ise de ekseri talebe efendiler fakir-i hal eshabından oldukları cihetle servet ve maişetin esbabını iztihzar edecek zamanlar esna-ı tahsilde harıl harıl geçmekte ve o da çoluk çocuklar ateş-i fakr u zaruretle cayır cayır yanıp tutuşmakta olduğundan başka şu suretle tahsil-i uluma devam türlü türlü emraz-ı vahimeyi dahi icap edeceğinden biçare talebe efendilerin geçirmedikleri serancam kalmamaktadır.

İşte ulum-ı mezkurenin tahsilinde ihtiyar olunan bunca suubet üzerine tahsile süluk eden kimseye, halkın nazarında deryaya düşen bir adam bir de çıkacak mıdır, çıkamayacak mıdır gibi müşkil ve hususiyle esbab-ı maişeti terk ile yirmi otuz seneler çalışmak ise pek çoğuna na-kabil görünerek kimsenin böyle ucu ortası bulunamayacak bir emir-i azimeye girişememesi on beş yirmi bin nüfusu şamil olan bir memlekette beş yüzde bir iki nüfus ancak tahsil ilim yoluna giderek ötekileri bağ bahçe zevk ve

sefalarında ve para kazanmakta ve iş arayıp geçmekte ve müddet-i tahsiliyei tekmiil edip alim ve fazil olan zevat ise gençlik ve cesurluk, ve sa'y ve gayret zamanlarını bu yolda ifate ile ne esbab-ı maişet ve idareyi tahsile muvafak olabilmekte ve ne de dünyanın hile ve hüdasına kesb-i vukuf eylemekte, yani ayine gibi deruni safi ve kalbi selim, müstekim 'izz u kerim olup fakr-i hal ve perişan-ı ahvali cihetiyle cerr ve sualden başka elinden bir iş gelmemekte ve bir takımı cerr ve suale nüzul etmeyerek sabır ve tahamül ve enva-i sefalet ve müzayaka ile izva etmekte olduklarını görenler "Be adam, ulema efendilerin akibeti bu değildir, oğlumuzu niçin beyhude perişan edelim, ismini okuyup yazmayı öğrendiği gibi küttap ve şair memuriyetle geçinip ve kapıcıbaşı ve hacedan ve saniye mütamayizi olup itibar alsun para kazansın" deyu halkın ekseri evladını tarik-i saadet, refik-i ilm şerife sevk etmekten gözleri korkmaktadır.

Usul-i tedrisiye bu yolda gitmekte ve sekiz on senede tahsili mümkün olan ulum-i şerife böyle uzun uzun müddetlerle okunup beyhude itab-ı vucut ve taziy'-i umr-i aziz olunmaktan ise bunun bir hüsn-i surete rabtıyla 'el-keimetü lafzzun' denildikte, okuyanların ıstılahatına bile malumatları olmadığı ulum-ı saireden bahisle takrirler, şerh ve haşiyelere bakıp tercümeler ihtiyarı ve 'Huruf-ı cerr'den 'ba', niçin mim üzerine takaddüm etmiştir' misillü her ne vakit olsa, zihin kuvvetiyle bilinmesi mümkün olan ve bilinmese bile ilmen ve kaideden luzüm olmayan şeyleri terk ile şerh ve haşiler ba'de't-tahsil mütalaat-ı ihtiyariyeye bırakılarak yalnız metnin ibaresindeki meani-i hakikiyenin tefehhümü ile iktifa ve kaide-i tedrisiyenin bir güzel kalıba ifrağ olursa acaba olmaz mı ve "Ba, min üzerine niçin takaddüm etmiştir?" gibi makalatın imhasıyla, 'min ba'dan sonra hatırdan tutulmak lazım gelse zabt-ı kavaidi ihlal eder mi ve Nahv okunurken vad'-i mantık meaniye taalluk ettirilecek takrirler burada getirilip te taziy'-i evkat olunmasa ve 'el-bab el-evvel, sülasi-yi mücerredin altı babının altı mertebesinde vaki olan altı babından birinci bab' demekten ise yalnız birinci bab dense okuyan çocuk anlamaz mı? Cümlelerin piş-nazar ensaf ve temyizlerine vasi olunur .

İş bize kalsa o usuller terk olunup ta vakit zayi olmayacak suretle bir tedris usulü ittihaz olunsa pek ala olur deriz, zira ukul-i insaniye her ne kadar mütafavit ise de cümlesinin tariki bir olduğundan sarf, nahv, mantık, meani gibi tahsili ehem olan ulum-i malumenin her birisinden cemiyetli bir nüsha-i müfide ve mucize ihtiyari ile cümlesini bir ciltte olarak harekeli yazdırıp güzelce tab' ile bir çocuk Kur'an-ı Kerim'i hatm ve mebadi-i ilmihalini kıraatle sekiz yaşına girer girmez iş bu mütun mecmuası manasına taarruz etmeksizin Fatiha-ı şerifeyi ezbere alır gibi tamamıyla selis ve kuvvetli ana ezber ettirilse ve ondan sonra sarf'dan bed' ile şuruh ve havaşi açılmaksızın ve elfaz-ı ibare-i metinden hariç harf-i vahid bile lisana alınmaksızın tefehim-i meani mütun ile nihayetine kadar okutulsa va bade'l-ikmal biraz vakit dahi i'lal ve terkip ve kıyas ve istiare yapmak gibi kavaid-i nafiaya çalıştırılıp haline bırakılsa bu tertip şimdiki usul-i tedrisiyeden pek ziyade meleke-i rasiha husülüne ve tez zaman içinde iftihar olunacak ulema yetiştirilmesine sebeb-i muessir olacağında şüphe yoktur.

Çünkü metun-ı mezkureyi zihni, alayik-i dünyeviye ile dolmuş olan yirmi otuz yaşında bulunan adam kuvvetli ezber etmeye muktedir olamayacağı derkar ise de herşeyden zihni hali olan çocuklar sekiz yaşından ezber etmeye başlasa zekavetin derecatı itibarıyla, nihayetü'n-nihaya dört senede ve meani-yi mütun-ı mezkure ile i'lal ve terkip ve kıyas ve istiare yapmak gibi umur-ı mühimmeyi bi iki veyahut üç senede matlup üzere elden çıkarabileceği velhasıl sekiz yaşında Sarf'tan başlayan bir çocuk on beş yaşına kadar mütun-ı mezkurenin ezber ve tederrüsünü bitireceği ve ondan sonra herhangi şerh ve haşiyeye baksa eziyetsiz ve tekellüfsüz istihrac ve istifada edeceği ve belki bu yolda tahsil-i ilim etmiş ve on beş on altı yaşında bulunmuş olan bir çocuk, şimdiki usul-i tedrisiye üzere ahz-ı icazet eden zevatın pek çoğuyla mübahaseden aciz olamayacağı, misillü böyle hedaset-i sinn zamanlarında müddet-i tedrisiyeyi ikmal eden zevat ondan sonra hem iştiğalat-ı ilmiyeye ve hem de rahat rahat tahsil-i esbab-ı maişete vakit bulup çocuklukta alınan lezaiz-i ilmiye ise hiçbir vakit zail olamayacağı ve gittikçe bildiğini

ziyadeleştirmeye çalışıp iş başkalacağı ve şimdi bir memlekette on beş alim bulunur ise o vakit beş yüz ve belki daha ziyade ulema bulunacağı velhasıl şu cehl-i umumi beliyesi münkeriz ve müzmahill olacağı mutalaadan müsteğnidir.

Gelelim şimdiki usul ile dediğimiz usulün farkına, mesala ilm-i Me'ani'den Telhis nam kitab, Muhtasar ve Mutavval ile beraber yirmi beş veyahut otuz yaşında okunabilip şu sinn içinde kitap ve risaleler kuvvetli ezbere alınmaya alayik-i dünyeviye ile malamal olan zihinler bi't-tab' mütehammil olamayacağından Mutavval'i tekmiil etmiş olan bir zata mesela "Müsnedu ileyh'a mahsus olan ahval-ı malumenin her birisi nerelerde caridir ve esbab-ı istimaliye ve cereyanıyeleri hangileridir ve meseleleri nedir." diye sual olsa yüzde birisi serbest olarak kekelemeksizin ağızdan cevap veremeyecekleri meşhudat-ı *la tuhsa* ile sabittir.

Bunun sebebi metinler, ekserisinin su gibi ezberinde olmaması ve ezberinde bile olsa Telhis, Mutavval veya Muhtasar ile beraber sair şerh ve havaşi ile ya yirmi beş veyahut otuz yaşında okunurken 'metni de ezber edelim' deyu hafızanın dolgunluğuyla beraber çalışmasıdır. Halbuki ber vech meşruh ve hadaset-i sinin ibtidaları kütüp ve resail ezber etmeye hasr olunsa bu yaşlarda ders ezber eden çocukların en gabisi bile ezbere aldığı şeyleri, yirmi beş otuz yaşlarında kitab ezber etmeye çalışan çalışan zeki ve fatin ademlerden kuvvetli hafızasında tutabilir.

Ve yirmi otuz sene ilim ile iştiğal ile eden zat, telifat-ı nafie ile ibka-yı nam etmeye ve ömründen lezzet alamaya ve esbab-ı maişetinde vüs'at husulune muvaffak olamaz iken, dediğimiz gibi tederrüs eden çocuk bedenlen ve halen bir güne muzayake ve tahassürde kalmayıp herkes tahsil-i ilimce sabvet olmadığını görür görmez çocuklarını ma'al- memnuniye bu tarike sevk ederler.

Gelelim Ulema-yı Kiramın Ahval-i Sairesine

Ulema-yı kiramın her birisi nur-ı çeşm-i millet ve ruh-ı cism-i diyanet ve insaniyet olup meratib-i beşeriyenin en nihayetinde bulunan

zevat-ı kirama bile şer'an ekiffa oldukları gibi derecat-ı aliyelerini Kuran-ı Kerim-i natık ve kadir ve itibar fezail peymaları şehadat-ı celile-i nebeviye ile sabit ve mütehakik olduğundan değil ki yalnızca tam ve fail-i muhtar olanlar bir çocuğa bile alim ile cahil arasında fark var mıdır, diye sorulsa bilip “Alim olmakla bilmeyip cahil kalmak arasında yer ile gök arası kadar fark vardır” cevabını verir.

Hakikat-ı hal şer'an ve aklen böyle iken acaba ulema-yı kiramın zahirde beynel-avam bu derecelere kadar itibarları var mıdır yok mudur bahsine gelince herkesin malumudur ki itibarat-ı hakikiyelerinde halel yoksa da ne çare ki halkın ekseri bittabi zenginlere meyl etmekte olup pek çok eğniya ve köy muhtarları görmüşüz ki fakr-i hali olan bir alim-i nahrir yanlarına varsa nice imtinan ile emma mülğa ya kabul ederler ve yahut etmeyip haklarında def-i sail muamelesi gösterirler. Okumak yazmak bilmeyen bir cahil zengine veya muhtara ayda yirmi otuz kuruş ve yahut senevi birkaç kilo buğday kazanayım deyü naçar ve nahah-ı tezellül gösteren ve bu hal ile beraber ruy-i imtinan görüp me'yus ve muzdarib olan zatın ateş-i fakr ve muzayika ile yanıp yakılmaktan itibar mı hatrına gelir? Ve işini yoluna koyanlar okuyup yazmak bilmeseyahut oldukça okuyup yazması olup hal ve vakti iyi olsa mademki başkasından istifade-i maliye tarikından kurtulacak bir halde bulunmuş ve ekserisi mütattit hademe kullanıp şaşaa peyda etmiş iken insanın başı üstünde bile otursa bile layıktır. Denilebilecek fukara-ı ulema uşak yüzü görmediği şöyle dursun çoluk çocuğuyla karın doyacak miktarı ekmek bile bulamadığı halde itibar zahirileri vardır demek ne mana kalır ?

Bu hal-ı teesüf iştimalin sebebi ise ulema efendiler otuz kırk yaşına kadar suubetle tahsil-i ulum-u aliye ederek ehl ve iyalini mudtarr ve perişan bıraktıkları ve tayin ile geçinip esbab-ı maişet ve servet ve samandan madud olan kesb ve ziraat ve ticaret yoluna gitmekte ve belki başını bile kaşımaya vakit bulamadıkları ve bu esbabı istihzar edecek sinn-i izdiyad ve vukuf ise mahv olup gittiği ve ikindiden sonra dükkan açan hayr görmeyeceğinden sinn-i inhitattan sonra bir şeye destres olmadıkları cihetle gerek esna-yı tahsilde ve gerek şuhur-ı ve tahsil geçtikten sonra

naçar ve cer ve sualden başka ellerinden bir iş gelmeyerek zümre-i celile-i fıkara-yı ulema cerrarlıkta darb-ı mesel olup avamdan hangi birisi olur ise olsun yanına bir fakir alim gider gitmez ziyaret için bile olsa yüzünü ekşiterek istikbal eyledikleri ve ne vakit kalkıp gidecektir, ve acep ne isteyecektir diye mezayika-ı kalbiyesi vuku abvolduğu zan ederiz ki katın ve inkar olunur haller değildir.

Halbuki ulum-ı şerife uğrunda vücudunu itab ve esbab-ı maişetini ifna ile hatımını harap etmiş olan zevat-ı kiramın ellerini öpüp dualarını almak ve otur demedikçe karşılarında oturmamak ve huzurlarında herkes kendi nefesini addetmemek kemalat-ı insaniyeye hizmet fahr ise de hayfa ki tab'-ı nas eşkal-ı beşeriye kadar muhtelif olduğundan mukteza-yı cehalet böyle malumat-ı insaniyeye minnet göstermekle eğniyadan olmayan hoca efendiler rağbet-i umumiyenin derecat-ı hakikiyesinde bulanamıyorlar.

Bu ahsalin hepsi müddet-i tedrisiyenin pek çok intidadından ve kesb ve esbab-ı maişeti tedarik zamanları şu sırada zayi ve telef olup gitmesinden neşet etmektedir.

Şu tarikı tadil ve ıslaha himmet buyurmak esatiz-i kiram ve ulema-yı izame vacib olmakla bir beyan mutalata cüret eyledik, zan ederiz ki ifadatımız hedef-i siham itiraz olmaz.

Asır maalifi huzur hazret padişahıda cihet meşhud-ı ayn-ı cihan olan asar-ı hayriye ve tadilat-ı nafi ve ıslahiye sırasında bu husus müsadat dahi bir hüsn-i surete rabt buyrulacağı ve hususiyet zat-ı ali hazret şah ala selami ihya-ı ilm-i şeriye ne derece sarf-ı mesai-i meşkure buyurmakta olduklarını umum ve hususun arz-ı şükranıyet etmekte olduklarına binaen emir mezkurun mutalaasından aciz olacağımız bir suret-i teshiliyeye mekaretini asbabının istihsal edileceği bi iştibahtır.

Bizim muradımız zatiyata talik edecek hiç bir guna gazez ve üzerine mebni olmayıp şu mütalaat kavaid-i haliye terakki-yi ilmiyyeye muavenet etmemekte olduğunu görmekte olduğumuzdan neşet etmiştir. Mesela Diyarbekir gibi cemiyetli bir memlekette hakkıyla istifade ve iftihar olunacak malum-ı sami birkaç ulema kalmış olup cenab-ı hak

ulema-ı mevcude-i muma ileyhimin mezhariyetler ile cümlemizi mutemetti' ve mütene'fi' buyursun. Ulema-ı muma ileyhim dahi gözlerini kaparlar ise koskoca bir memlekette ulum-ı mezkure birden bire teesüf edilecek bir hale varmış olur". (5 Zilkade 1287).

3) MAKALE-İ HALİSANE

"Zenginlik eğerçi cihanda memduh ise de yalnız nukud-ı kesireye malik olup ve anı sandığa koyup da lüzum gördüğü şeylere sarf edene zengin denilmez. Çünkü öyle zenginliğin sahibine bakası olmayıp nukud-ı mezkure menbaı olmayan yağmur sularına benzer ki mevsiminde bir mahalde teraküm ederek zaman geçtikte hareret-i şemse tesadüfle eseri bile kalmaz. Ekser mirasyedilerin önlerindeki akçe böyledir. Çok mirasyedileri görmüşüz ki az vakitte zill-i suali irtikap etmişlerdir.

Elinde olan akçeyi bir suret-i haseneye rabt edip de ondan hasıl olacak fevaidi idaresine hasr eden kimse hakikaten zengin olup bu zenginlik menbaı olan ma-ı cari gibi olmakla menbaı ıslah olundukça tezayüd eder.

Bir zengin adam elinde bulunan akçeyi istirbah ile iştiğal etse eğerçi ol adam işini oldukça yoluna koymuş olsa bile her şeyde esbab ve efradın taadüdünde olan kut-ı müteadid olmayandan ziyade olacağı cihetle her memlekette ne kadar ashab-ı iktidar var ise takım takım servet-i haliyelerini bir suret-i muttehideye rabt edecek olsalar bundan hasıl olacak menafı' elbette efrada taalluk edecek fayideden ziyade olur.

Hangi mahalde bu vecihle akd-ı şirket ve ittihad eden taife, tekesür etmiş ise ol mahallin ahali servet ve saadete mazhar olmuş ve öyle şirket ve ittihad meyl etmemiş olan memalikin geride kalmış olduğu münker değildir.

Bir zengin adam yedinde olan akçeyi müstakilen idarede mani ve müzahime tesadüf etmeyeceğinden çok vaki olur ki lüzumsuz yere de sarf ile elindeki parayı çur eder. Lakin sermayesinin idaresi yed-i istiklalinde olmayıp şu idare bir cemiyet efradıyla bir cihet-i muttehide ve nafiaya merbut olsa onu istediği gibi ahz ve sarfa heyet ve kaide-i şirketin

mümanat edeceği cihetle şu mümanat hem asıl sermayeyi ve hem de efradı cemiyeti bir suret-i itidal ve memduhiyette idareye müteahid olur. Avrupalıların meydanda olan servet ve gınaları hep şirket sayesinde.

Pek çoğunu görmüşüz ki tekellüfata haylice akçe sarf ederler tekelüfat-ı mezkure *mehma emkena* tadil ve biraz akçe tedarik olunarak bir sermaye-i şirket cemiiyle ya ziraat ve yahut fabrika vesair bais-i menfaat ve ticaret olacak faideli bir işe teşebüs olunması imkansız değildir.

Ahalimizin ve bedi fark ve temyiz etmez takımdan olmayıp zihinlerinde intikal ve akıl ve zekalarında hiddet ve kemal olmakla hükümetin tenbihatı üzerine dahili memlekette olan umum sokaklarda mücededen lağımlar inşası ve teşebüsat-ı nafiya-ı sairenin vücudlandırılması emrinde ahali-i muma ileyhimin heyet-i umumiyece derhal mübaşeret ve harıl harıl sa'y ve gayret göstermiş ve göstermekte bulunmuş olmalarına nazaran kaffe-i vasaya-ı hayriyeyi kabul ve telakki edeceklerinde şüphe yoktur.

Saadet hallerinin istihzali uğrunda masruf ve raigan ve meşhud-ı uyun-ı cihan olan müsaadat-ı seniye atf-ı nazar insaf etmelerine intizar ederiz”.

4) SAADET-İ İNSANİYE

“Hak Celle ve ‘Ala hazretlerinin insana nutk ihsan buyurmasının iki hikmeti olup şu iki hikmetin birisi Hikmet-i mütemayize ve diğeri hikmet-i nafie’dır.

Hikmet-i mütemayize bir hasse-i celiledir ki hem hemcinsi olan hayvanat ve behayimden bu hassa ile insan temayüz eder.

Hikmet-i nafia bir hassedir ki insan bilmediği şeyi sorup ve öğrenip bilmeye ve başkalarına söyleyip bildirmeye levazımat ve ihtiyacat-ı zatiyesini tefhim ve tefehhüme ve mazmarını tarife o hasse ile muvaffak olur.

Nutk(nutuk), muaşerat-ı hususiye ve umumiye tarikına giden insanın bir büyük delili olup şeref ve haysiyet insaniyeye miyar-ı kavim ve mizan-ı müstakimdir. Çünkü insanın mahdarı kuvveyi zihiniye ve fikriyesini ve

mahfuz mahfaza-i vicdaniyesini diğerlerine neşr ve tefhim eden alet-i nutuk olduğundan nutk olmadıkça hiçbir kimsenin maye-i insaniyet ve hakikati anlaşılmaz.

Nutk, Cenab-ı hakkın insana bir ihsan-ı hassı olup, insan ziver-i kaşane-i vicdaniyesi olan nukuş-ı guna gun efkar ve mütaalatı ve nüzhetgah-ı tecarüp ve iktisabatta kendisinden ileri fazail-i insaniyeyi ele götürmüş olan zevattan edeceği istifadatı mevki husula getirmek nutk vasıtasıyla olacağından bu vasıta-i celile padişahı mülk-i vücud-ı insani olan aklın umum ve husus ile olan taati-i efkar ve menafinin tercüman-ı fasihül- beyanıdır.

Nutuk, erbabı kemal-ı fezail için cevahir giranbeha-ı ilim ve maarifin mevzu olduğu hazine-i nafiye'nin miftahı olduğundan müstefidin açarak insaniye olan zevat miftahı idare ile ol hazineyi açarak nail-i neseb ilim ve mazhar-ı guna-ı mantık mefhum olurlar.

Nutuk, insanın tarik-i feyz refik-i insaniyet ve medeniyette delil ve tevelllüd etmiş bir derecat olacağından şefik-i hakiki ve asar-ı hayriyenin istifadesince muayyen sadıkı olan nutku insan pek aziz ve muhterem bilmelidir.

Cisim ile ruh beytunda zabt-i insaniyet ve insan ile hayvanat arasında maştue-i tamirat olan nutuk gibi hasse-i kerimenin insan kadrini bilmeli ve fezail-i ifadeye mahsus olan şu vasıta-i şerifeyi rezaille alet etmemeli, yani onu daima umur-ı hayriye-i nafiada istimal edip insan her ne söyler ise bais-i istifade ve muhabbet olacak akval-i mütazammin olmalı ve sebep-i nefret ve mazeret olacak makulatı mütazammin olmamalıdır.

Dünyaya ne için geldiğini bilen erbab-ı basiret ve dirayet bilirler ki insanın şu gün ve mekana gelmesinden murad behayim gibi yalnız yemek ve içmek ve şehvaniyesine hizmet etmek ve yukarıdan bila mülhaza ağzına geleni söylemek ve aşağıdan defî kazurat etmek için olmayıp insanın elbette gülüşünde ve kendisinde muaşeret ve behayimin mazhar olmayacağı bir şeref mütemayiz olacaktır.

İşbu şeref dünya ve ahrette saadet-i insaniye demek olduğundan saadet-i insaniye evsaf-ı behimiyeden telhis göre bile ile şiar fahre ve fikra-ı insaniye ile hasıl olur.

Şu saadet erbab-ı fazl ve cehlin meyanelerinin suret imaniyesi olup işbu suret fikrayı sahe-i zuhur ve imkana gösterecek mirat hakka yetimine nutuktur.

Nutuk bu derece aziz olduğu halde yalnız bir onun da doğup büyümüş olanlar ol kavmin lisanından başka bir şey bilemeyeceğinden şu lisan ciheti her ne kadar tevessu' eder ise insanın daire-i malumat insaniyesinin ol derece-i tevessu' etmesini mucip olur bir lisana aşına olan bir adem ve iki lisan bilen iki ve taaddüd ettikçe ona göre müteaddid adem sayılır.

Ve yalnız lisan öğrenip de ondan başka bir şey bilmeyen kimse dahi pek te müfid ve müstefid addolunmayacağından asliyeyi nutkun semerat-ı mahsusisi olan ilim ve maarif istihsaline muvaffak olmasının yalnız hayvan değildir, demeye şayan bir hisesi mevcut olup hem nevi arasında ve saadet-i mahsusa-ı insaniye olan fazıl ve kemalat sıfatıyla ittisaf edememesi nefsinin pek aşağı gösterir.

İlim ve maarif bir ilim istihsal edebilmiş olan zat bir ilim tahsil etmiş olan fazıl enva-ı ulemaya göre müteddid eshab-ı fezail kaim olacağından derecat insaniye meratibine dikkat olunacak şey olduğunu mütalaa eden kimse bir saatini bile abes ve hava işlere sarf etmeyip tahsil-i maariften geri durmaz.

Ve kezalik insan gerek lisana aşına ve gerek cümle-i ilim ve maarif zana olsun elinde hat ve kitabı oldukça nutken ifade ve istifadesi mükemmel olsa bile meydana asar-ı nafia koyup ta sahe-i alemde ibka-ı name ve yazı ile görebilecek işlerde kendisine nisbetle pek aşağı sayılan bir kitaba müracattan kurtulmaya ve dünyaya geliş ve gidişinde ihtifa faide-i bakiye ve mütemadiye bırakmaya muvaffak olmayacağından kendisini görmüş olanalar inkiraz ettikten sonra ismini bile kimse tanımaz.

Dünyaya yazı bilmez pek çok ulema gelmiş ve şimdi hiçbirisinin namı kalmayıp onlara nispete derecat fazl ve kemale terakki edememiş

olanlardan eser bırakıp ibka-yı nam etmiş olanlar baka-yı namı sayesinde kazanmışlardır.

Balada tafsil olunan ve nutk-ı insaniyenin havassı ad edilen fezail ve kemalat-ı insaniyenin oluşu nutuk olduğu gibi maye-i hakikiyesi dahi fikr-i insani olup bu cevahir ile sair hayvanattan mütemeyyizdir”.

5) DAHİL-İ VİLAYETTE BULUNAN ASAR-I ATİKE

Diyarbakır Sancağı , Nefs-i Diyarbekir

“(1) Diyarbekir Sancağı dahilinde bulunan asar-ı atikenin birincisi memleketin etrafını muhit olan sur-ı cesim olup işbu sur devren beşbin metre ve duvarlarının irtifai on dokuz ve bazen on beş metre ve tahtani bir buçuk ve bazen iki ve iki buçuk metredir. Mesğur duvarlardan irtifa’ın noksan olanlardan mevkileri yüksek olduğundan devri, sûret-i munazzama ve müsteveddir. Sur-i mezkurde seksen iki âdet cesim kale olarak şu kalelerin her biri kavsın elli bir ve irtifa’ın yirmi bir ve yirmi iki metre olup cümlesi metin ve müstehkem kargir olmak üzere bina olunmuştur.

Mezkur kalelerin her birisinde fevkanın ve tahtanın ikişer büyük ambar olup iş bu ambarların her birisi yirmişer bin keyli İstanbuli zahire alacak derecede vasi bulunmuştur.

(2) Nısfı sur-i mezkur, cihet-i şarkiyesindeki büruc ve cidardan ve bir nısfı da sur-i asliye, memleket arasını fasıl ve sekiz yüz metreye karib diğer bir surdan ibaret ve yine asar-ı atikeden mâdud olmak üzere iç kale namıyla nefsi memlekette ve sur-ı kebir dahilinde bir daire daha olup liva-i hükümet konağı işbu daire derunundadır. Daireyi mezkurenin, memleketi fasıl olan surunda on altı kale ve şu kalelerde dahil sur-ı kebir gibi tahtani ve fevkani cesim anbarlar vardır.

Sur-i asli’nin haric-i sura açılır dört kapısı ve iç kale dairesinin nefsi memlekete doğru açılır iki ve sur haricine açılır yine iki kapısı olup iç kalenin haric-i sura olan iki kapısı daima kapalı durur ve ebvab-ı saire gündüzleri açılıp geceleri kapanır.

(3) Daire-yi mezkure dahilinde ve viran kale namıyla maruf ve memlekete nazır ve âmudi sath zeminden elli metreye karib mürtefi bir

kale olup řu kale vaktiyle burç ve baruyi şamil ve mamur iken asakir-i Cengiziye ve Moğol taifesinin hücumlarında yıkılmış ve bina eserleri ca-be-ca şimdi mevcut bulunmuştur.

Diyarbakir ebniyesi mukdademleri müdevver mermerden idi ki Tarih-i Vakidi'de mezkur olup iki sene mukadem böyle bir bahis cereyan eylediğinde bazı taraftan itirazat ve tekzibat vuku bulmuş idi. Kale-i mezkurenin bir cihetinden geçen sene bir delik açılıp altında bina eseri görülmesiyle hafr edildikte Vakidi Tarihi'nde olan ifadeye muvafık ve musanna' bir bina zuhur ederek itirazat-ı mezkure çürümüştür.

İř bu kale derununda çıkan suların miktarı iki bin ma'sureden ziyade olup derun-ı kalenin her tarafı kol kol cereyan eden mezkur suya menba ve mukassem olmasıyla hariçten iş bu mukassemelere gider ince uzun ve muhavvaf ve kara kuyular olarak bu yollardan bir adem eğilerek girebilir ve gündüz bile şem'a olmadıkça gidilemez.

(4) Nefs-i Diyarbakir'de bulunan Cami-i Kebir'in heykel tabir olunan vasatı dahil kable'l-İşlam bina olunmuş idi ki tarihçe sabittir.

(5) Nefs-i Diyarbakir'de bulunan Muallak cami şerifenin minaresi dahi kable'l-İşlam bina olunmuş metin ve mürtefi bir eser olup bade'l-feth ittisalinde cam-i şerif-i mezkur inşa olunarak eser-i mezkur dahi cami-ye minare ittihaz olunmuştur.

(6) Diyarbakir'e on iki dakika mesafede vaki çift kastal denilen pınarın yanında taştan oyulmuş bir mağara olup tulu yirmi bir metredir".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HABER VE İLANLAR

Diyarbakir Gazetesi, Diyarbakir Vilayeti ve Sancağı dahilinde meydana gelen olaylara Vakayi’-i Vilayet, bazen de Liva-i Diyarbakir başlığı altında yer vermektedir. Bu haberler arasında eğitim ve öğretim faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Buların yanı sıra vilayet ve sancak dahilindeki imar ve ıslahat hareketlerine de yer verilmektedir. Haberlerden başka çeşitli konularda çıkarılan kanun ve yönetmeliklerin tefrika edildiği, resmi duyuru ve ilanlara yer verildiği görülmektedir.

1) EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ:

Diyarbakir Gazetesinin çeşitli sayılarında Osmanlı Maarif Nizamnamesi maddeler halinde tefrika edilmiş, şehir merkezindeki Rüşdiye, Sibyan mektepleri, tamiri, muallimlerin maaş durumları ve mezuniyet törenleri, ayrıca çocuk ıslahhaneleri ve Protestan metkteplerinin durumu hakkında çok sayıda haberlere yer verilmiştir.

Burada önce ‘Taraf-ı Vala-yı Vilayetten Elviye-i Mülhakaya Yazılan Muharrerat-ı Umumiye’nin, yani Valilikten Diyarbakire bağlı sancaklara yazılan bir yazının suretine yer verilmiştir. Bundan sonra sırasıyla Diyarbakir Rüştüye Mektebinin mezuniyet töreni, çocuk ıslahhanesinin durumu, Şaban Kami Efendi’den Hüsn-i Hat dersi alan öğrencilerin mezuniyet töreni, Protestan Rüşdiye Mektebinin açılışı, Protestan Mektebinin mezuniyet töreni, Protestan mektebi ve Protestan Piskoposu Tomas’a Dördüncü Mecidi rütbesinin verilmesi ile ilgili haber metinleri transkribe edilmiştir.

Ancak transkriptten önce bu haberlerin muhtevasını özetlemek istiyoruz.

Gazetenin 18 Şevval 1286 tarihli sayısında ilmin her devletin medeniyetçe doğru bulmaları, ilerlemeleri için gerekli olduğu belirtilmiştir. İlmin ilerlemesi için her ne kadar gerekenler yapılıyor ise de bunların istenilen seviyede olmadığını anlıyoruz. Kanunların da bu hedeflere göre düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kanun ve kararlara göre, ilim ve fenni öğretmeye yetkin öğretmenlerin belirlenmesi, kitap ve araçların tedarik edilmesi ve bunların zamanında bulunması, yapılacak ıslahatların birbiriyle ilişkili olması gerektiği belirtilmiş ve zikr olunan ıslahatın kanunlara uygun olması gerektiği vurgulanmıştır.

Eğitim-öğretime dair haberler gazetede ‘vakayi’-i vilayet’ başlığı altında yayınlanmıştır.

Bu tarihte Diyarbekir vilayetinde doksan beş ilkokulun açılmasına ve bu ilkokulların açılması için gereken masraflar belirlenmiştir. Bu masrafların muhtevasında bu ilkokulların inşa edileceği arazi ve inşaatı için gerekli malzemelerin masrafı merkez valiliğinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu ilkokullarda görev yapacak öğretmenlerin maaşları da belirlenmiştir. Bu da eğitime gerekli önemin verilmeye başladığının göstergesidir. Bu yüzyılda ıslahaneler, ilkokullar, meslek edindirmeye dayalı kursların yaygınlık gösterdiğini görüyoruz. Bu da çocukların topluma faydalı olmasını sağlayacağından vilayetin bir kültür merkezi unvanını sürdürmesi babında yararlı olacaktır.

Diyarbekir Gazetesinde Rüşdiye mekteplerinin mezuniyet törenlerine ilişkin haberler de yer almaktadır. Mesela 29 Rabiü'l-ahir 1287 tarihli gazetede bir önceki yıl yeniden yapılandırılan Rüşdiye adıyla bilinen ortaokulun, bu yıl öğrencilerini imtihan ederek mezun etmesi haber yapılmıştır. Muallim Mahmut Hamdi Efendi'nin çalışmaları sayesinde öğrencilerden doksan beş kadarı sınavlarını başarıyla geçmiştir. Bu durum eğitimdeki başarı seviyesini göstermesi bakımından büyük önem arz eder.

5 Kanun-i Evvel 1285 tarihli vilayet gazetesinde Diyarbekir ıslahhanesinde bulunan çocuklara çeşitli el sanatlarının öğretilmekte

olduğu belirtilmiştir. Vilayette görev yapan asker ve zaptiyelerin elbise ve kunduralarının burada imal edildiği anlatılmaktadır. Çocukların topluma kazandırılması için sanatın kullanılması yoluna başvurulmuştur.

Gazetenin 28 Teşrin-i Sani 1285 tarihli nüshasında Diyarbakirli ilim adamlarından Kami Efendi'den hüsn-i hat dersleri alan öğrencilerden on ikisinin diploma almaya hak kazandıkları ve bu münasebetle Kami Efendi'nin konağında diploma töreni düzenlendiği bildirilmektedir. Henüz on iki ve on üç yaşlarında olan bu öğrencilerin mükemmel ve birbirlerinden güzel eserler yazdıkları belirtilmektedir. Kami Efendi'nin kızı Ümmü Gülsüm'ün de güzel hat sanatına vakıf olduğu ve bunun herkesçe takdir edildiği belirtilmektedir.

Güzel hat sanatının öğretildiği ortaokuldaki öğrenci sayısının altmış yetmiş kişi olduğu ve bunların birbirleriyle rekabet ederek büyük bir olgunlukla çalıştıkları, muallim Zeki Bey'in haftada iki defa okula giderek hat sanatına destek olduğu belirtilmektedir.

Gazetenin verdiği haberlerde, 1287 senesinde Diyarbakir'de Protestan milletinin bir mektebi olup, bir Rüşdiye mektebinin açıldığı ve bu mektebin öğrenim süresinin beş yıl olduğu her sene ayrı ilim ve maarif talim olunduğu belirtilmiştir. Yine benzer bir haberde Protestanların Diyarbakir Vilayetinde çoğunluğu oluşturmadığı halde ortaokul ve ilkokul mektepleri yapıp eğitim ve öğrenim gördükleri, Diyarbakir'de bulunan diğer insanların henüz layıkıyla bu yolda faaliyet gösterememelerine dikkat çekilmektedir. Bu haberlerden on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gayri müslimleri eğitim olanakları hakkında bilgi sahibi oluyoruz. 25 Şevval 1286'da çıkan gazetede ise Protestan Piskoposu Tomas Efendi'nin Mecidiye rütbesiyle şerefendirildiği beyan olunmuştur. Bu da Diyarbakir'in çeşitli dinlere mensup insanların bir arada yaşamasının örneklerinden biridir.

Diyarbakir'de bulunan Protestan mektebindeki mevcut öğrencilerin ilim yolunda ne kadar ilerlediklerini göstermek için davet üzerine vali bey okula teşrif etmiştir. Öğrenciler, coğrafya, cebir ve hesap derslerinden sınava girmişlerdir. Öğrencilerin derslerde yüksek bir başarı gösterdikleri

görülmüştür. Bu sonuç, sancak merkezinde büyük memnuniyet uyandırmıştır.

Yine bu tarihte yayımlanan gazete sayısında Diyarbekirdeki mesleki eğitim faaliyetlerinin ilerlemesi yaptırılan meslek okulunda ders vermesi için çağrılan mühendis ve öğretmenleri götürmek üzere baş mühendise görev verildiği belirtilmiştir. Sözü edilen mühendis bunun için gerekli olan usta, makine ve aracı götürmüş ıslahhanenin sanayi mektepi kanununa uyan maddesine uyararak eski ıslahane binasının onarımına başlamıştır. Tamirci, kunduracı, makineci, düğmeci, marangoz, abacı ve şalcı ustalarının her birisinin eğitecekleri çocuklar için başka başka şeylere lüzum olsada bunlar için gerekli çalışmalar yürütülmektedir. Diyarbekir vilayetinde sanayinin gelişmesi için gerekli olan sanayi mektebi vardır. Bu okulda öğrencilere çeşitli meslekler öğretilmektedir. Eksik olan hususlar da belirlenmiş olup bunlar için gerekenlerin yapılmaya çalışıldığı açıktır.

Eğitim ve öğretime dair haber ve duyuruların yanı sıra Diyarbekir Gazetesinde, ilmin yararı ve önemine ilişkin bazı makalelere tezimizin birinci bölümünde yer vermiştik.

a) Taraf-ı Vala-yı Vilayetten Elviye-i Mülhakaya Yazılan Muhererat-ı Umumiye'nin Sureti'dir:

"Maarif nizamname-i cedidi hükmünce mekatib-i saireye mahrec olan mekatib-i Sibyanîyenin suret-i küşadı mukaddemce kararlaştırılarak suret-i hal maarif nezaret-i celilesiyle muhabere olunmuş ve muvafakat alınmıştı. Bu iş, Diyarbekir sancağınca dest-i icraya olunarak nefis-i Diyarbekir kasabasıyla kura-yı mülhakasında doksan beş sibyan mektebinin açılmasına ve bu miktara nispetle mekatebin mesarif-i inşaiyesiyle muallimlerin maaşat-i icabiyesi karşılığının tedarik ve tertibine lüzum görünüp kasaba-ı mezkurede mevcut olan on altı bab mektep badet-tezeyyül karyeler için kura ebniyesine kıyasen yetmiş dokuz bin mektebe yetmiş dokuz bin kuruş mesarif-i inşaiye bi't-takdir bir kerede, keşfen tahkik olunduktan sonra li ecli't-tesviye ahaliye müracaat ve mekatib-i mezkurenin şimdiden inşasına bed' ve mübaşeret olmak

üzere liva-ı mezkur mutasarrıflığına mezuniyet verilmiş ve bu mekteplerin be-her hocasına ayda yüz yirmi kuruş maaş itası tensip olunup bunun menafi-i şamilesi cihetle hasebü'l-usul, ahali canibinden tesviyesi ve bu gibi şeylerin nüfus-ı mevcudeye taksimiyle tertibi icap eylediğinden tahrir-i cedidi hitam bulduğuna mebni Diyarbekir kasabasına mukteza bin dokuz yüz seksen kuruş hoca maaşları nüfus-ı mevcude ile karşılandırıldıkda İslam nüfus-ı zukurinin beherine yirmi paradan aşağı bir şey isabat edeceği anlaşılmasıyla mülhak karyeleri nüfusu dahi takrir olunduktan sonra kasaba muamelatı misillü onlarca da muamele edilmek üzere mekatib-i mebhusenin şu iki nevi muamelatının icraat-ı filiyesine teşebbüs olunmuştur. Masarif-i merkumenin her tarafça ahali canibinden tesviyesi üsul-i mukarrar iktizasından olduğu gibi böyle bir emir vacibü'l-icranın vilayetın her tarafında ta'mimi ve saye-i maarifvaye-i şahanede umum ahali etfalının cahil kalmaması kaziye-i hayriyesini iltizam-ı şiar-ı memuriyet ve memduhiyet iktisazından olarak Diyarbekir sancağı tertibatına nazaran elviye-i sairece de bu hususun icrası ve bu babda tesamuh ve rehavet vukuu tecviz olunmaması, mülhakat-ı vilayet mutasarrıfın-i kiramına tavsiye ve işar kılınmış olmakla oraca da icra-yı iktisasi hususuna himmet buyrulmak babında **(25 Rabül Evvel 1287):**

b) Diyarbekir Rüştiye Mektebinin Mezuniyet Töreni: (29 Rabü'l-ahir 1287)

"Veliyyü'n-nimet bendemiz padişah-ı maarif-perver efendimiz hazretlerinin terakki-i saadet-hal ahali ve buldan için bideriğ ve şayan buyurmakta bulundukları bunca müsaadat-ı celile cümle-i cemilesinden olmak üzere geçen sene te'sis ve küşadına muvaffak olunan Diyarbekir Rüşdiye mektebi şakirdanının bu sene icra-yı imtihanları nizami ve maarif-i umumiye nezaret-i celilesinden varid olan telgrafname ahkamı iktizasından bulunduğu mebnî bu kere devletli vali paşa hazretleri ile erkan-ı vilayet ve memurin-i liva ile ulema-yı memleket vesaire mekteb-i mezburi teşrife rağbet buyurup muallim mekremetlü Mahmud Hamdi Efendi, marifetiyle emir bil-hayr imtihane mübaşeretle eyyam mahsusesi nihayetine kadar şakirdan-ı muma ileyhimin doksan beş kadarı fûnun-ı

şettadan muvafık-ı matlup olmak üzere imtihan vermiş olduklarından bunların böyle bir müddet-i kalile zarfında bu mertebe tahsil-i maarif etmeleri elhak memleketin maarifce husul-i terakkiyat-ı matlubesine bir delil-i aleni olmasıyla heyet-i mevcude ile bi'l-cümle sakin-i belde taraflarından arz-ı surur ve mefheret olunmuş ve hitam-ı imtihanide tezayüd-i ömr u şevket-i cenab-ı cihandar için muallim-i muma ileyhle muallim-i sani ve salis haklarında riayet-i mahsuse ve şakirdane dahi başkaca iltizam buyrulmuştur”.

c) İslahhanedeki Çocukların Çalışmaları:

“Evvel ve ahir gazetemizle beyan ve hikaye olunduğu üzere saye-i muvafakiyet-vaye-i hazreti şahanede bu vilayette tesis ve icrasına teşebbüsle beraber istikmal-ı asar-ı filliyesine sarf olunan ikdamat-ı mutemadiye semeresiyle haylice işler görülmüş ve çünkü buralarda umur-ı sınaiye pek aşağıda olduğundan bu umurun terakkisi zımnında ele alınan tedabir-i cümle-i nafiasından olmak üzere vilayet-i saire misillü Diyarbekir’de bir ıslahhanede küşad edilmiş olmasıyla bir seneden beri şu ıslahhane derununda çalıştırılan etfal tebaanın epeyce eser-i gayret ve istidatları dahi görülmekte bulunmuş ise de ne çare ki Diyarbekir’de hakkıyla sanat bilir mahir ustalar olmadığına ve bu maksat-saadet mersadın ileri gitmesi ise mutlaka maharetli ustaların vücuduna mutevakkıf bulunduğuna mebni maslahatın bir kaide-i müessire altına alınması, yani sanayi-i mütenevvianın çocuklara öğretilmesi için sanatta mahir ustaların başka mahallerden celbi ve çalıştırılan etfale yazı ve hisab ve hendese ve tersim-i hutut gibi maarifin dahi talim ettirilmesi icab eylediğinden bu metalib-i müsmirenin vakit geçirilmeksizin semeret-ı muntezirasının iktitafı buraca pek aşırı arzu olunmaktadır.

Bu alem-i kainatta her şahıs aza-ı cevarihce noksandan salim olmadıkça hareket ve muamelatınca *keyfe ma yeşa’ ve yehtar*, tasarrufat-ı vucudiyesine muktedir olamayacağı, yani bir şahsın mesela elleri olmadığı surette me’kel ve meşarib sairece bir sahib-i yedin ianesiine ve ayağına bulunması bir vatsa-i nakl ve harekete, gözü olmasa muktezeyat-ı

meşhudece bir muarrife muhtaç olacağı gibi her memleket dahi heyet ve cemiyet itibariyle insan gibi olduğundan hangi memlekette eshab-ı sanayi' derece-i lüzumdan nakıs olur ise ol memleket halkı havaic-i zaruriyelerinden orada bulamadıkları şeyleri başka mahallerden tedarik ve celbe mecbur olup binaen aleyh anda bulunan cemiyet aza-ı cevahihi nakıs bulunan bir adamdan la-fark ve emir te'ışce derya-yı ızdırıp ve sefaletle ğark olacakları misillü harıl harıl memleketlerindeki akçe ve sermayeyi mahall-i uhraya götürüp mahall-i nerkumeden bekası olmayan masnuat ve mamulatin memleketlerine celb ve istihlakına mecburiyetlerinden naşi cemiyet-i mebhusenin tezayüd-i servet ve ğinaları dahi mutasavvar olamayacağı bedihidir.

Binaen aleyh her memleket ahalisi *mehma emkene* haricden levazımat celbine muhtaç olmamak için kendilerine bir tarik aramaları zimmet-i insaniyetlerine müterettib olan ahvalden ve bu dahi asar-ı sanaiye vesairenin ileri edilmesiyle hasıl olacağı vazıhattan olarak sanayi ve ziraat mektepleriyle ıslahhaneler gibi asar-ı müstehsenenin ihdas ve tesisinden murad dahi ahalinin tezyid-i servet ve memuriyeti olduğundan bu havalide mutalib-i meşruhenin umum ahaliye şamilü'l-intifa olacak bir suretle tatbiki bahsinde vilayetin gördüğü lüzum ve ehemmiyet hayır-hahan-ı vatan indlerinde calib-i şükranıyet olduğu derkardır.

İşte vilayetce ale'd-devam cereyan eden tasavvurat ve mebahisin bir fazl-i azimi umur-ı mezkurenin ıslahatına mütallik bulunduğu halde erbab-ı malumat ile sibket eden müzakerat ve mutalatin neticesi mezkur ıslahhanede bulunan çocukların en kabiliyetli olanlarının bi't-tefrik bundan bir mekteb-i sanayi şubesi ifrazı ve ıslahanenin bu mektebe mehrec ithazıyla beraber mekteb-i mezkure lüzumu olan muallim ve ustaların tedariki *lehu'l-hamd ve'lminne* şimdiye kadar tutulan muvazenelerle sabit olduğu üzere saye-i mehasin-vaye-i hazret-i şahanede matbaa-ı vilayetin mesarif-i cariyesinden fazla olan varidatıyla ihzariye tezakireleri esmanı işbu mektep sanayiyle ıslahhane çocuklarının erzak ve elbise gibi mesarif-i mu'tadaelerine kifayet edeceği gibi ıslahhanenin varidat-ı mahsusesi dahi masarif sairesine kafi görüldüğünden bunun bu yolda tesviyesi ve fakat

vilayetin ziraat cehtince de ber vech-i ati ıslahat-ı mukteziyenin icrası tasavvuratından ibarettir”. (9 Zilkade 1287)

d) Şaban Kami Efendi’nin Hüsn-i Hat Öğrencileri Mezuniyet Töreni:

“Meşaih-i kiram, fezail-i ittisamdan ve Diyarbekir’in ulema-ı benamından reşadettü eş-şeyh el-hac Şaban Kami Efendi’den, temeşşuk-ı hutut-ı hasene eylemekte olan zevat ve zadegandan on iki şakirdanın mektublarına ketebe tahririne ahz-ı icazete kesb-i istihkak eyledikleri cihetle geçen gün fazıl-ı muma ileyhın konaklarında akd-ı cemiyet ve muma ileyhime ita-yi icazet olunmuş ve zadekan-ı muma ileyhın bazıları on iki on üç yaşında olarak eser-i kalem-i letafet-i olan sülüs ve nesih ve talik ve hutut-ı mütenevvie-i saire kıtaları huddar canibinden bade’l-müşahede biri birinden ehzen ve ekserisinin henüz sinn-i sebavette bulundukları halde bu derece hüsn-i hatte kesbi-i iktidar eylemeleri hakikaten bir emr-i müstehsen olduğu gibi fazıl-ı muma ileyhın on iki yaşında bulunan kerime-i muhteremeleri Ümmü Gülsüm Zekiye hanım dahi sülüs ve nesih ve hutut-ı mütenevvie-i sairece iktisab-ı maharet ve bu cemiyette ahz-ı icazet etmiş olduğundan hanım-ı muma ileyhın sinnce hadaseti ve marifet-i kalemiyede meşhud olan mehareti fevkalade şayeste-i tahsin ve aferin görülmüştür.

Muma ileyhinden maada olmak üzere fazıl-ı muma ileyhden temeşşuk etmekte olan zevattan icazete şayan daha bazı zadegan olmasıyla onların akd-i cemiyet-i icazetleri dahi bayramdan sonraya bırakıldığı mesmuumuz olup memleketimizce terakki-i maarif yolunda meşhud olan mesai ve gayrete bu keyfiyet-i müftehere delil olduğu gibi bundan mukaddem küşad olunmuş olan Rüşdiye mektebinde tahsil-i maarif etmekte olan şakirdanın miktarı altmışa yetmiş ve her birisi diğerini sıbket etmek üzere kemal-i ihtimam ile çalışmakta ve bir takımı ezber icab etmeyen resail-i nafiayi dahi bitav’ihim ezber etmekte bulunmuştur.

Şakirdan-ı muma ilayhime rüka hocası tayin edilen mektubi-i vilayet hülefasından fütüvvettü Osman Zeki Bey haftada iki defa mektebe azimet ve talim-i hatta himmet etmekte olduğu halde geçen gün mektebe

gidememiş olduğundan kendisinden yazı ve meşk eylemekte bulunan çocuklar muallim-i evvel mekremetlü Mahmud Hamdi Efendiyi aşırı taciz ile mir-i muma ileyhın adem-i azimetinden dolayı davaya kıyam eyledikleri, muallim-i muma ilayhe canibinden mektubi-i vilayet tarafına tebliğ edilmesiyle tahkik olundukta mir-i muma ilayhim o gün mektebe gidememesi bazı mazeret-i meşruaya mebni olduğu anlaşılıp çocukların şevklerine fütur gelmemek için mütakiben mektebe irsal edilmiştir.

Şakirdan-ı muma ilayhimin az vakitte haylice faideye muvaffak oldukları mesülü ekserisi tebyize elverecek derecede rika yazısını dahi ele götürdüklerinden saye-i maarif-vaye-i hazret-i şahanede iş bu mektebin ahd-ı karibde mekseb-i feyz ve kemalat olacağı iltaf-ı ilahiden memul-i kavidir”. (28 Ramazan 1285).

e) Protestan Rüşdiye Mektebinin Açılması:

“Diyarbakır’ın tahrir maddesi hitam bulduğundan memleketin müsekkafat ve sairesini müş’ir gazetemizde derc eylediğimiz cedvelde Diyarbakır’de Protestan milletin bir mektebi olduğu derc olunmuştu.

Millet-i merkume meclisinden matbaamıza varid olan evrakda birkaç aydan beri nefsi-i Diyarbakır’de Protestan milleti etfali için bir Rüşdiye mektebi küşad olduğu ve mekteb-i mezkurun beş sene müddeti olup her senede etfale ilim ve maarif-i lazıme talim olunmak üzere bir kaideye rabt edildiği ve mektep mezkur her ne kadar Protestan mektebi ise de her milletten adem kabul olduğu misillü bundan maade dört bab dahi Protestan sıbyan mektebi bulunduğu tafsil olunmuştur.

Millet-i merkumenin tezyid-i maarif yolunda ol vecihle beyan olunan hizmet nafialeri bais-i şükranıyet ve memduhiyet olup fakat mekatib umur-ı hayriyesi ba irade-i seniye kavaid-i mazbuta ve nizamat-ı meşruta altına alınmış olduğu halde millet-i merkume Rüşdiye mektebinin dahi tedris ve talimiyle idare-i sairesi maarif nizamnamesine tatbiken ıslah olunacak olsa daha ziyade badi-i memduhiyet olacağı derkar bulunmasına ve millet-i merkumenin mektebinin emr-i te’sisinde ve mevki’inin tayininde vuku bulan himmet-i mahsuse-i meşruhelerine bakılınca nizamnameye tatbiken ıslahı hususunda himmet edecekleri bi iştibahtır.

Şu kadar ki Protestan milleti Diyarbekirce ol mertebe kesret-i nüfus ve cemiyete malik olmadıkları halde böyle Rüşdiye ve Sibyan mektepleri yapıp talim ve terbiye-i etfal arzu-yı mahsusunda bulunmuş iken cemiyetce onun birkaç mesnu muadil olan ve Diyarbekir’de bulunan milel-i saire-i İseviyenin henüz layıkıyla bu babda asar-ı fiiliye göstermemelerine doğrusu teessüf olunur”. **(20 Muharrem 1287).**

f) Protestan Mektebinin Yıl Sonu Töreni:

“Nefs-i Diyarbekir’de mütvattın Protestan milleti etfaline mahsus olan mektebin şakirdan-ı mevcudesi mevsim-i imtihanları de halas eylediği rüesa-yı millet-i merkume taraflarından ihbar ve ihtar kılmasıyla olunan davet üzerine vali-yi müşarün ileyh hazretleri bazı memurin ile beraber mekteb-i mezburi dahi teşirif buyurup şakirdan-ı muma ileyhimin ilm-i hisab ve el-cebir ve coğrafya ve sairden imtihanları bi’l-icra muvaffak matlup cevaplar ita etmiş olduklarına ve bu mektebin tesisiyle şakirdanın tezyid-i maariflerine badi olan millet-i merkume piskoposu hürmetli Baron Tomas Efendi’nin bu uğurda himmet-i fevkaledesi müşahede olunmuş olduğuna mebni efendiyi muma ileyh ile mualimler ve şakirdler haklarında dahi müşarün ileyh hazretleri taraflarından izhar-ı memnuniyet buyrulmuştur”. **(22 Zilkade 1287)**

g) Protestan Mektebi Hakkında:

“Ve kezaik mukademce nefis-i Diyarbekirde bulunan Protestan mektebinin kilise şekline konulması zımnında vuku bulan istid’a üzerine lede’t-tahkik, mahzur nizamı tehakkuk eylediğinden millet-i merkume hahiş ve rızalarıyla orayı terk ve diğer mahallerde kilise mahalli tedarik etmiş ve kendileri lisanlarına harf-i vahid bile almamış iken bunun için otuz saat mesafe uzak Harput’ta bir adem itiraza kıyam ile Levant Herald gazetesini muğalata ile doldurmuştur”.

h) Protestan Piskoposu Tomas’a Dördüncü Mecidi Rütbesinin Verilmesi:

“Diyarbakir Protestan milleti piskoposu hürmetli Tomas Efendi’ye dördüncü rütbeden bir kıta Mecidiye nişanı inayet ve ihsan buyrulmuş ve muma ileyhle millet-i merkumenin sair rüesası makam-ı vilayete azimetle merasim-i şükranîyet-i hazret-i mülukaneyi ifa ve dua-yı devam-ı ömr ve şevket-i hazret-i padişahiyi ida etmişlerdir”. (25 Şevval 1286)

2) İMAR VE ISLAH HAREKETLERİ:

Diyarbakir gazetesinde az da olsa şehir merkezindeki resmi binalar, tarihi eserler, yollar ve çeşmelerin onarımına ilişkin haberlere de yer verilmektedir. İncelediğimiz sayılarda bu konuyla ilgili üç haber bulduk. Bunlar yeni hükümet konağının inşası, Hamravat su şebekesi ve Hz. Süleyman türbesinin onarılmasıdır.

a) Yeni Hükümet Konağının Hizmete Girmesi:

“Mukadema müceddeden inşasına mübaşeret ve saye-i mehasin-vaye-i hazret-i şahanede ikmaline istihsal-i muvaffakiyet olduğu mukaddem ve mübehher gazetemizle beyan kılınan vilayet hükümet konağının cam ve çerçeve ve kapı ve pencere kanadları dahi reside-i hüsn-i hitam olduğundan İyd-i said-i Fıtır’da muayede orada icra olduğu gibi işbu şehir-i Şevval-i şerifin altıncı Cumartesi günü odaların tefrişi dahi bi’l-ikmal memurin-i vilayeti mezkur hükümet konağına nakl ederek atik hükümet konağı liva’ memurlarına terk olunmuştur”. (11 Şevval 1286)

Said Efendi’nin yazdığı ve inşa edilen yeni hükümet konağına asılacağı belirtilen şiire yukarıda yer vermiştik.

b) Hamravat Suyu Mecrasının Tamiri:

“Cennet-mekan Kanuni Sultan Süleyman, savbet aleyhi seccalü’l-ğufuran hazretlerinin müberat-ı seniyelerinden ma’dud olmak üzere Gözeli

karyesinden Diyarbekir’e cari olan Hamravat suyunun mecrası bir tamir-i kaviyeye muhtaç olduğundan geçen sene ve bu sene bunun için ne suretle ihtimam icra olunmuş ve olunmakta bulunmuş olduğu bundan ikdam gazetemizle neşr olunmuştu.

Karye-i mezkure eğer ki doğruca gidilse iki, iki buçuk saat mesafe ise de ma-i mezkurun mecrasıyla gidilecek olsa üç buçuk saat olduğundan saye-i hesenat-evaye-i hazret-i mülükanede geçen sene ve bu sene zarfında mecra-ı mezkurun iki buçuk saatlik mahalli gayet metin ve müstahkem olarak yapılmış ve kış basması cihetle bu sene ikmali temekkün olamadığından, *bi-mennihi Teala*, bakiyesi sene-i atiyeye bırakılmıştır.

Cennet-mekan Kanuni Sultan Süleyman *aleyhi’r-rahme ve’l-ğufuran* efendimiz hazretlerinin müberat-ı celilerinden ve emr-i tamiri meşhud-i amme olan asr-ı cedid asar-ı mehasin-disarından olup Diyarbekir kasabasının cism-i memuriyetince ruh-ı sani bulunan Hamravat’ın dahi geçen sene terk olunan mahallinden mecraanın tamirine geçen hafta başlanarak saye-i mebret-vaye-i hazret-i şahanede inzimam-ı himem mekarim-i tev’em-i vilayet- penahileriyle bu sene hüsn-i hitama reside olacağı me’mul ve bunun tamirinde hükümet canibinden her türlü tahsilat ve müsaadat-ı lazime icra olunmakta olduğu misillü ahali tarafından dahi malen ve bedenen fedakarlık icra olunmakta olduğu rütbe-i şuhude mevsuldur”.

c) Hz. Süleyman Türbesinin Tamiri

“Kibar-ı eshab-ı güzinden Diyarbekir’in iç kalesinde genüde hak-ı güfran olan hazreti Süleyman bin Halid bin Velid, radiyallahu teala anhuma efendimizin geçen sene istihsal buyrulan irade-i seniyye üzerine türbe-i şerifelerinin meşref-i harab olan mahallinin emr-i termimine temyiz-i hukuk-ı liva mümeyyizanından Hayrullah Efendi daileri nezaretiyle şehir-i mezkurun ikinci günü başlanmıştır”

3) BASIN-YAYIN FAALİYETLERİ:

Diyarbakir Gazetesinin incelenen sayılarında birçok ilan yer almakla birlikte konumuzu ilgilendiren iki ilan bulunmaktadır. Bunlar, gazetenin dağıtım ve satış noktalarının bildirildiği ilan ile Yeni Avrupa Haritasının yeni baskısının çıktığını duyuran ve satıldığı yeri gösteren ilandır.

a) Diyarbakir Gazetesinin Satıldığı Yerlerine Dair İlan:

“Gazetemize Dersaadetce müşteri olacak zevat umum vilayetler matbaaları merkezi olan Divan Yolunda Reşit Paşa Türbesi karşısında Sarafim Efendi’nin kiraathanesine ve nefsi-i Diyarbakir’de hükümet konağındaki matbaaya müracaat etmeleri lazım gelir.

Ve Cami-i Kebir’in çarşı kapısı cihetinde arzuhalci Şeyh Mehmet Efendi’nin ve kitapçılarda Hacı Ğanizade Mehmet Efendi’nin ve Keşişoğlu Saraf İbrahim’in ve Sipahiler Çarşısında kitap dellalı Süleyman Hoca’nın dükkanlarında dahi müteferriken satılır”. (20 Eylül 1869)

Bu ilanda görüldüğü üzere Diyarbakir Gazetesi, Diyarbakir’de matbaadan başka dört ayrı bayi tarafından satışa sunulmaktadır. Bu da o tarihte şehrin kültür seviyesi hakkında bir fikir vermektedir.

b) Yeni Avrupa Haritasının Satıldığı Yerlerine Dair İlan

“Dersaadette kaffe-i vilayet-i celile gazeteleri merkezi mahsusi olan Divan Yolu’nda Reşit Paşa merhumun türbesi karşısında (73) numaralı kiraathane müdürü Sarafim Efendi tarafından matbaamıza vürud eden ilan suretidir:

“Bundan akdem mekatib-i Rüşdiye vesaire için büyük mıkyaşıye tab’ ve teslim olunan kıtaat-ı hamse haritalarından Amerika kıtası haritalarının harik-i kebirde muhterak olmasıyla mezkur haritalar nakis kalmış ve sair kıtalar dahi şimdiye kadar firuht olunarak mevcudu kalmamış olduğundan ikinci defa olarak vatanına bir yadigar bırakmak niyet-i hayriyesiyle bir zat-ı memduh-sıfat tarafından bu defa mezkur kıtaat-ı hamse haritalarının mükemmel suretle tab’ının ve temsil olunmakta olduğu halde bunlardan Avrupa Haritası bu kere hitam bulunarak kusurları dahi sırasıyla ikişer

mah müddetle çıkarılacak olmakla mezkur Avrupa Haritası Okçularbaşı'nda Reşit Paşa merhumun türbesi karşısında (73) numaralı dükkanda furuht olmakta olduğu ilan olunur”.

4) MERASİMLER

Osmanlı padişahlarının doğum günü ve tahta oturma (cülus) yıldönümleri, payitaht İstanbul'un yanı sıra taşrada da çeşitli merasimlerle kutlanmıştır. Diyarbakır'daki kutlamalarda Kaleden beş defa top atışı yapılmış, ev ve dükkanların kapıları kandillerle süslenmiş, ziyafetler verilmiştir. Sultan Abdülaziz Han'ın doğum günü münasebetiyle Diyarbakırlı şairler şiirler yazmışlardır ki bunlardan ikisini yukarıda nakletmiştik.

a) Sultan Abdülaziz'in Doğum Gününün Kutlanması:

“İş bu şehr-i Şabanü'l-müazzamın on beşinci Cuma gecesinin leyle-i viladet-i humayuna tesadüf ettiği cihetle Diyarbekir'de ale'l-emsal beş nevbet top atılarak muteberan memurin ve ahali taraflarından kapıları üzerleri ve ekser dekakin kanadil ile tezyin ve saye-i mehasin-vaye-i hazret-i şehriyaride şehr- ayin olunmasıyla”,

Bu haberin akabinde söylenen bir şiire yukarıda yer verilmiştir

b) Sultan Abdülaziz'in Tahta Oturuşunun Kutlanması (19 Rabi'ül Ahir Sene 1288)

“İşbu şehr-i Haziranın on üçüncü pazar günü cülüs-i hümayum hazret-i padişahiye tesadüf eylediğinden Diyarbakır Kalesinden beş nöbvet top indaht olunarak ve memleketin eşraf ve âhalisi kapı ve dükkanları üzerlerine kanadil talik ederek şehri ayin icra ve daire-i vilayette bazı zevata bir ziyafet dahil ita kılınmıştır.

Dördüncü Orduyu Hümayunun Diyarbekir'de bulunan beşinci talia taburundan otuz yedi ve ol miktar dahi süvari topçu efradından sünnetsiz bulunmuş olduklarından ruz-i mesut-i mezkurda ümera zabitan-i askeriye ve memurin-i mülkiye nefsi Diyarbekir'de bulunan Hasan Paşa Hanı

Kışlasına cemiyetle saye-i mehasın-vaye-i hazret-i şahanede efrad-ı merkumenin hitanları icra olunmuştur”.

SONUÇ

Diyarbakır Gazetesi, yayınladığı haber ve makalelerle, Diyarbakır vilayetinin ve özellikle de vilayetin merkezi olan Diyarbakır sancağı ve şehrinin, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi, sosyal ve kültürel tarihi için birincil bir kaynaktır.

Hicri 1286, miladi 1869 senesinde, Diyarbakır Vilayeti'nin resmi yayın organı olarak çıkan ve 1963'e kadar yayın hayatına devam etmiş olan Diyarbakır Gazetesi, esas olarak Osmanlı devleti'nin idare, adliye, sağlık, maliye, eğitim, ziraat vs. alanlarda çıkarmış olduğu kanun ve yönetmeliklerin yer aldığı bir gazetedir. Osmanlı Maarif Nezaretinin çıkardığı Maarif Nizamnamesi başta olmak üzere çeşitli kanunlar gazetede tefrika edilmiştir. Bununla birlikte gazetede Diyarbakır başta olmak üzere vilayete dahilindeki sancak ve kaza merkezlerindeki bilim, kültür ve sanat faaliyetlerini konu alan haber, ilan ve makalelere de yer verilmiştir. Haberler, genellikle Vak'a-i Vilayet ve bazen de Liva-i Diyarbakır başlıkları altında verilmiştir.

Kültür ve sanata dair haber ve ilanların yanı sıra eğitim-öğretim, meslek eğitimi ve güzel sanat kurslarının önemini dile getiren haber ve makaleler de Diyarbakır Gazetesi'nde önemli bir yer tutmaktadır. Bizzat Diyarbakır Gazetesi'nin çıkması, Diyarbakır'ın kültür ortamında büyük bir yankı yapmış, aydınlar bu vesileyle yazdıkları şiirlerde bu olaya tarih düşürmüşlerdir. Tek başına bu şiirler bile Diyarbakır'ın bu dönemde sahip olduğu entellektüel birikim ve potansiyeli göstermeye yeter.

BİBLİYOGRAFYA

- ACAR, Abdurrahman; “Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri”, Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2008, C.I, s. 111-120.
- ATALAY, Talip; “Sokak Çocukları İçin Başarılmış Başarılı Bir Proje: Diyarbekir Islahhanesi”, Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2008, C.I, s.159-165.
- BAĞLI, Mazhar – BİRİNCİ, Abdulkadir; “Kentleşme Tarihi ve Diyarbakır’ın Kentsel Gelişimi”, Bilim Adamı Yayınları, Ankara, 2005.
- BAYKARA, Tuncer; “Osmanlı Döneminde Amid Sancağı ve “Türkmenia”, Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2008, C. I, s. 225-230.
- BEĞENÇ, Cahit, “Diyarbakır ve Raman”, Ulus Basımevi, Ankara, 1949.
- BEYSANOĞLU, Şevket; “Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır”, I-III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır, 2003.
- BEYSANOĞLU, Şevket; “Kültürümüzde Diyarbakır”, Ziya Gökalp Derneği Yayınları, Diyarbakır, 1999.
- BEYSANOĞLU, Şevket; Diyarbakırlı Saz Şairleri, Ziya Gökalp Dergisi, Diyarbakır, 1999, s. 56-58.
- BEYSANOĞLU, Şevket, Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, II, Ankara 1996
- BULDUK, Fahri Abdulgani; Diyarbakır Valileri, Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, s. 178, Medrese Yayınları , İstanbul 2008 .
- CANTAY, Gönül; “Doğu Anadolu’nun Aldığı Göçler ve Diyarbakır, Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır” Sempozyumu, Ankara, 2008.
- ÇADIRCI, Musa; “Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, Ankara, 1997.
- ÇUKUROVA, Bülent -Bülent Erantepli; “XIX. Yüzyılda Diyarbakır’ın Sosyal ve İdari Yapısı”, Osmanlıdan Cumhuriyete Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, Ankara, 2008, Cilt II, s. 355- 362.
- Diyarbakır Sahnameleri; Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, C.IV, İstanbul, 1999.

- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakır”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi; C. IX, İstanbul, 1994, s. 468-471,
- İŞINSU, Tuba; “Diyarbakır’ın Bir Kültür Merkezi Olarak Oluşumunda Sanat Korumacılığının Rolü”, Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, 2008, C.III, s. 859-862.
- İLHAN, Mehdi; “Diyarbakır Türbe Yatır ve Mezarlıkları”, TTK, Ankara, 1996.
- İLHAN, Mehdi; “XVI. yy Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar”, Belleten, C.54, s. 209, Ankara, 1990.
- KIESER, Hans-Lukas; “Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938”, s. 237, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- KORKUSUZ, Şefik; “Eski Diyarbakır’de Gündelik Hayat”, Kent Yayınları, Diyarbakır 2007.
- KORKUSUZ, Şefik; “Seyahatnamelerde Diyarbakır”, Kent Yayınları, Diyarbakır, 2003.
- KURT, Yılmaz; “Diyarbakır Sancağı Yer Adları” Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2008, C. II, s. 405-410.
- OKUMUŞ, Ejder; “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Diyarbakır”, Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2008, C. I, s. 173-175.
- Osmanlıdan Cumhuriyete Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Cilt, I-III, Diyarbakır Valiliği Ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 2008.
- PINAR, İlhan; “Alman Çizgileriyle 19. yy.da Diyarbakır”, Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, Ankara, 2001, s.140-151.
- SARI, İbrahim; “Şehrimiz Diyarbakır”, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Yayınları, İstanbul 1966.
- SEZER, Ayten; “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri” Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, C.II, s.182.
- ŞİMŞEK Mehmet; Toplumsal Tarih Dergisi, İstanbul, 2004, s. 25.
- ŞİMŞEK Mehmet; “Diyarbakır ve Çevresindeki Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri”, Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2008, C. III, s. 783-786.

- TAŞGIN, Ahmet; “Süryanilerin Basın – Yayın Faaliyetlerine İlişkin Resmi Yazışmalar”, Orient Yayınları, Ankara, 2005.
- TAŞGIN, Ahmet; “Süryani Kadim Ortodoks Patrikhanesinde Yenileşme Çabaları”, Orient Yayınları, Ankara, 2005.
- YAKIT, İsmail; “Türk – İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin; “Batılı Seyyahlara Göre Diyarbakır’ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu (1800-1850)”, Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2008, C. I, s. 199-204.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “19. yy.’ın İlk Yarısında Diyarbakır”, TTK, Ankara 1966.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; “XVIII. yy ile XIX. yy.’ın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması,Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1997, s. 29
- 2000’e Beş Kala Diyarbakır; Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 1995.

وقایع و کلاسیک

سایه اصلاحات و ابواب حضرت شاهانه ده ولایت هر بر جهتمد آثار
نافعك ابرو و نسته سخی و غیرت اولمقدم اولدینی مایلو بوجه دن
معدود اویاق اوزره بر فاج آی مقدم نفس (دیار بکر) ده
بر اصلاح خفانه کساد دخی آرزو اولد یغندن و سرمایه انحصار
اولمقی اوزره مأموریت و ولایت معاشقندن بالاقضار امانه اولتان
مبالغ معلومك بو بولده صرفی خصوصت بالاسبیدان امر الفش
اید و کندن اصلاح خفانه انخاضت الورشلی کوریتان (دیار بکر) ده
دفع حسن باشا خان سمریه مناسبه ایله استیجار و اولمه زینت
بالقلمرو و دستکاهلر و لوازمات سائر استحضار اولد رقی درون
ملکند دیانجهك ایتمکده بولتان الفش قدر اسلام و خرسیتان
اطفالی مدکور اصلاح خفانه به الفش و هر بر یستند کونده لك
و مخصوصیه اولد رقی ایکسرقات البسه معلوم الاسامی اصحاب
حیث مازلرید امانه صورتیه باید برایش اولدینی کبی بولر
تعلیمات تواریک بهر کون ابتدا صبیان درسی اوقود یله رقی بعده
تخصیص اولشان صنعتلره چالشد برقی ایچون مناسب شهریه
بویمید اید خواجه و درزی و قوندره جی و شباجی و شالچی اومش
و خلفه زری دخی تعیین اید میسیدی

اطفال مرقومه ایش آیدن برو ابرجه صنعت اوکرتمک باشلاوب
ولایت عاکر ضبطه سنک ایلده و قوندره لرینی دیکمکه و ابراز
شالیه بکر مایلر و منسوجات سائر نصیح ایتمکده ده باشلا مسلردن

اصلاح خفانه مذکورک ایلارل محله بولند، لیس مایلر ده لا یخه
مناسب کورلد بکندن خان مذکور دن صرف نظرله خارج
سورده انسا اولمقدم اولان یکی حکومت قوناغک انصالحه و افع
و اصلاح خفانه انخاضت الورشلی اولان ابنیه میریه تعبیر اید بکر
اطفال مرقومه بوکر اورایه نقل ایدلدی

تعلیمه تعالی ایش آیلر و نه وارد اولد خه و تو سینه وارداتی

اولد اوزره قلمساده
دکان الحان لای ذکر اولمقی اصلاح خفانه ده ولایت و تبرج اولمقی
و هر صورت انخاضت الفش و وارداتی اصلاح خفانه ده قالمق ایچون
بعض مزبوعات دخی اجرا ایدلدیکی مثلاً و ملت و وطنه محبتی اولان
بعض ذوات جانندن حاصلاتی اکاخصیص ایدلک اوزره دکا کین
وسائرک انشاسیده دایره تصور و مذاکره ده بولمشدن

۱۸۸۶

(اصلاح خفانه حقنه جواب و غرض صفر سنه ۸۶ تاریخیه)
(مورخه داخه نظارت جلیله سندن جانب ولایته شرفورود)
(ایدن اراده نامه ك سورتیدر)

ولایت جلیله لنده دخی بر اصلاح خفانه کساد یله اطفال بیوا بکانه
صنایع متنوعه تعلیم اولمقدم و بولک ایچون اصحاب حیث
مرفلر دن دکان وسائر عقارات دخی ترک اید لکده اولدینی
افادات و تفرعاته دائر رسیده دست تکریم اولان نصر برات علیه
مشرافه لری مقاله و حضور سامی حضرت و کاتپناهی به دخی
ارائه اولد قد نصکره لدی العرض منظور عانی جنب شهر یاری
واولیا به طرف دولتندن مصروف پیوریلان همت و صاحب
حجبت کوسر دکاری ارجیت تقدیر و محظوظیت سنیه شهرناهی به
بادی اولغله کیفیتم لازم کلانتر بشیر یله سالف الذکر اصلاح خفانه ك
ترقیات مطلوبه سی اسبابك استحصالت هم علیه وزیرانه لری
درکار پیورلای ایلده امر و اراده حضرت من نه الامر کدر

۱۸۸۹

(مقام عالی صدارت عظمی سندن فی ۲۸ ص سنه ۸۶)
(تاریخیه مورخه شرفورود ایدن امر نامه سامینا سورتیدر)

(دیار بکر) ده کساد اولتان اصلاح خفانه ده تسبیح و اعمال ایدیلان
ایک عدد شاک کوندرلد بکندن دائر توارد ایدن تحریرات بهیدلری
مطالعه و مذکور شالیر دخی بالوسول معاینه اولدنی آلات و ادوات
موجوده ك اکیال نقصانیه مصنوعات و منسوجاتك نفاس
ورواجته صرف غیرت و اعتنا اولد خنی سیاق اشعارین
اکلاسیلوب سایه موفقیات و ابیه حضرت ملکدار یله بوشلورمحت
استکمال اسباب ترقیسی خصوصت چالشلی الزم اولد رقی بولر
مصروف پیوریلان مساعی و همت باعث محظوظیت و ترقیت
اولغله مصنوعات و صنعت نفیسه و مقبوله استکمال و ابراز

استقلال اولنه مشارالیه حاصل نمائید علیکم درج
اولنور

اعلانات

شایسته معارف و ابواب جناب، شهریار یاریده (دیار بکر) ولایت
مخصوص اولوق اوزره بوسنه برساننده ترتیب و طبع و تمثیل
اولنفسیه مضبوطه ولایتده بهر نسخندسی اوزر غرض فیساته
مستأنفده در

دوستانه عثمانیه جانب یالاستند (دیار بکر) له تاریخ فنی
اولان سنه هجریه تک مکتوب یوز بکری ایکبستند شمدیه کفجه
قدر طرف اشرفی سلطنت مسند دن (دیار بکر) تعیین
پیورنش اولان ولایه عظامت استلرله تاریخ تعیینترین و هر بریسی
تقدیر مدت والیکده بولند قلمی و مشارالیه منسوب اولان
آثار معروفه فنی مبین برجدول ترتیب اولنه رفی ذکر اولشان
سائنمه درج اولمشدر

مطالعه سندن معاون اوله جفی وجهله (دیار بکر) له اداره
مستند مسندیه النحای تاریخی اولان سنه مذکوره دن برو
ایکوز بخش درت ذات آنده والیک امتشدر

(دیار بکر) ولایت مطبوعه سنه طبع اولمشدر

عصر معارف حضرت پادشاهی آثار جلیله سندن اولوق اوزره
نفس (دیار بکر) ده اهالی مسئله اطفالیجون برشدیه مکتبی
بایسته بوند مقدم قرار و برسیله جامع کیرک چارستو قیوسی
ومو قنایه سی اوزرنده مکتب مذکورک انشاسته مباشرت و همت
اولندرق سایه محاسنویه حضرت شاهانه، مأمورین مکتب و سایر
انجساب حیت جانیندن عرض اولشان اعانه نقدیه ابله مکتب
مذکورک بکنارده امر انشایی رسیده حسن ختام اولدیفندن
انجساب ابدن مملوک صورت تعیین و انتخابلرله بو امر خبره
موفقیتدن طوایف مملکتجه مشهور اولان مکرانیت عمومیه
موقوف نظارت جلیله سنه عرض اولمشدی

مکتب مذکورک تعیین پیورلیدی (نفوس و قایده) کورلسیله
دنای استدامه شر و شوکت واجلال حضرت پادشاهی جله جانیندن
رفیع بارکله اجابت قلمشدر

دیر ان احکام مدله نامر معانی مشافری دولتی جودت اساس
حضرت نوری مکتب مذکور ایجون آثار جلیله دولترندن معدود
اولان تاریخ تقیددن انش جلد احسان وارسل پیورنش
اولدقندن مکتبه مخصوص اولان کنجشاه به و مشع اولندی

سلطنت سنده رتبه درجه علیی اجلاله واصل و فضلا و کماله
دخی فخر ارباب عرفان و فضائل اولان برذات معالسمان جانیندن
مکتب مذکورک اولان باول اولوجهله زیر نظر تقدیر و صحابته
النسی رتبه معارف و ابواب حضرت پادشاهی شو مکتب فائق
الاشیاء اوله حتمه دال و رتبه تحصیل جم و غیره ان ایده جک

دایک

(نومرو)
۳۱

(ذی القعدة) (سنه) ۱۲۸۶ (مشتباط) ۱۹ (سنه) ۱۲۸۵

و قایم درسی ولایت

(اشوغزیه هفتده بردقه جیوار ۰ برستلکی (۷۰) والی آلاچ (۴۰) غروشه وهرنخه سی (۶۰) پاره بدر (داخل ولایت دن ماعدل محال ایچون یوفشانه بیسته اجرتی ضم اولتور)

حوادث

وقایع ولایت

مقدمه کی غنایم مزده تفصیل لاتی کوسزلدی ای اوزره ولایتک اداره
مالیه سی زمانده (دیار بکر) و (سرد) و (ماردین) و (سیورک) و (ملاطیه) و (ارغنی معدنی) و (دیرک) و (دیرک)
جیه نلرده بالان یوللرقق ساعته بالغ اواش وکین مندنک یساندن
کوز ایهانده قدر ولایتجه شو امر خبره دسرف اولنان مساعینک
درجیات مشکور سی طرق مذکورده دن مرور و مرور ایدن ایشاء
سبیلک علی الاموم مشهورلری اولمشیدی جیهلک سارده اولان
اجرا آک (معموره العزیز) سنجانه جیه دخی قهریم و تقدیری ایچون
مهندسلر کوندر بلوب اشعارات مقامیه ایله کیهیت محله یانی
تأکید اولغش ایشده لوا مذکورک اداره سابقه سنجده بو خصوص
واجب الاهنامه اصلا نظر دقنه باقلد یقندن اورا جیه ایش تصمیم
اوله جی درجیه تقریب ایلله ماش واکرجه (ارغنی معدنی) دن
(ارغنی) قصبه سینه طوغری اوج یچی ساعته یول یالیش
واوراسی (معموره العزیز) محققانندن بولغش ایشده
بو طریقک انشاستده و سوب اولد یی لوا اداره سنک غیبت
و هیبتی و قوعوبلوب طریق مذکورک (دیار بکر) قریبی
جهنله اوراسی ولایتک همت مخصوصه سی بایدر مشیدی

لوا مذکورک اداره سی سنجده ایلدیکی واورا جیه سینه آیدده
انشایی هم اولان مرق و معاریک صورت انشایی سی ولایتجه
نظر ایهانده ایشرفی تدابیر مکالمه سی سنجیدن استحضار اولغده
اولد یی کیه متصرف لاحک اقدام و غیرتی دخی مجرب بولند یقندن
بینه تعالی موسم انشا حلول ایلدکنده ولایتک طرق انشآت
عمومیه سنجده طرف طرف صرف اوله جی مساعی ارا سنده
لوا مذکورک بولر تیجه دخی سایه محنتا توایه حضرت شاهانده
جیه نقصان ایلدیجکی بدیهی بولنددر

شوقدرک دانایا ذکر و بیان اولد یی اوزره ملقات ولایتک اکثر
اهالی سی اسکیدن هر فصله منافع عمومیه دلی طریق ملایقه میل
ایندکلیت بینه طریق مذکورک کندورل اراشسی سنجنده هر دلو
تجهیزات و اختراعات اجرا سته همت ایلدیجی مرتبه وجوبه واروب
یو یاده کرک جانب ولایتدن شررات تسطیری و کرک امر ولایت
کیفیتک غزیه مزه درجیه دانایا مصالح و ممالکات خبر خواهانده دن
کبرو ملور لقه بولغش اولد یی کیه طرق و معاریک سوبه سنجده
اولان منافع و اهمیت بولدن یو یاده دخی اختراعات سارده نافعه ایل
برابر ابرادنده قصور اولتیه جقدور

ملقات مذکور اهلایی سوبه طرق سقنده اولان تکلفات
واجرا آتی کندو منافع عمومیه دلی ایچوندر ظن ایچوب شونکلفاتی
کویا بولردن اده صره مرور و عبور ایدن مأمورین و سار یوکی
ایناه سبیل قولای قولای کلوب کفشی سورتیه محمول یلاندکلیت
و مأمورین موجوده دن بعضیلرینک تنهیم حقیقت حاله ییل
ورغیلرند قصورکلی اولد یی دخی حرکات و سکناتلرندن
اکلا سلد یقنه نظر عموم اهلایک جسم منافع حقیقتلرینک عزوق
و شربانی مقامنده اولان بولر بر صحت خبریه یی تقدیر ایلدکلی
حاله مصالح سائرینک درجیه سی اصلا تقدیر ایلدکلی
واجرا آت عمومیه صره سنده اونیولرک ممالکات مشهور دلی

مطلوبه موافق کورنمدیکی تقدیرده
 رفتند و محرومیتلری حاصل اوله جنی
 آتیده خصوص مذکورجه مشاهده اولند جنی
 اولوق اوزره ولایتجه برتریده طوطله جنی
 عمومیه عرض ونسته بر امرند دخی
 اختیاری الزام پیوره جنی مقرر

حلق و معابر انسانك فائده‌سی بمنتهی كلیله بواسی واجب الاجرا
او مقوله مأمورین و اعالینك ظل غیر صحیحی کی اولیوب اس
بانیبر مذکور قوم اهالی و لایانك استحصا سال ثروت و غنای
و استكمال حوائج ضروری اییوند

هر جمله مارق و معبارك درجه سنى اوليخده بولنان اهاليك درجه
ثروت و مدنيترليك مقابلسى اولد بقدن بولارى منتظم اولان بمالليك
اهالىسى حان ثروت و آسايشجه مقابلئامادئحاله منظره ايراه قاجارنده
شهيد يوقدر چونكه برملكند هر نقدر مهمولات و محصولات
يكجايده جك اولده انك صرفيله مقابلنده اچده قرائلى مهمولات
و محصولات مذكورلك بالكر اولكنده حصريله حاصل اوله ميوب
انى احتياجى اولان سائر محارره نقل ايله استعمالده قلند جفته
و منتظم بولار اولدججه ذخاير و سائر لك نقلى غير ممكن و بالفرض
ممكن اولده بيله يهاستدن زبانه كرا و برمكد متوقف اولد جفته بيله
بوشكلكلت البته بولسز بولنان اهاليك دأفق و مضائقدن
قورئامسى موجب اولد جنى كبي صرفياتنه حاج اوابان نممكنند
نقدر اهل صنايع و ميث اراضى بولنده مخرجسزلك بيله سويله
ابتلازلندن ناشى مهمولات و محصولاترى رواجدن قالب
شونئلا صنايع و زراعتك قوتى ابتدرلسنده بالطبع مانع اولد جنى
وجع مانقيه اول عمل اهاليك كوندن كوند سفاقتارى آرتد جنى
دركاردر سواحه قريب اولان محارل اهاليك زنگين اولسى بشرط
مخرجلرى بولند بقدن اولوب (روم ايني) و (انادولى) لك ساحله
بعد اولان برلنده حاصل لك قولاقلنده جهات سائر به نقلى
ايتون بولارى بولئامسى ذخاير بمحرله اعتبار سرفاقتسى و بوقضيه
اراضى نافذك زراعتدن خالى بولئسى موجب اوش و بوقضيه
معاينه ايد اول شلر اهالىسى مخرجى اولان ممالك خلعتد نسبتله
سايه حكمته كتوروب مثلا اييجده برملك صايلان (ديار بكر) كبي
بر شهر شهيدك دروينده نقدر بخار و ملئعاند مقدار زراعت و ارايه
پنزنده كه اچده و سرمايه طوبلانسه مخرجى اولان ممالك مشهورلك
بخار و زراعتدن برقاچنك سرمايه سسته بيله معادل بولئامسى
احتاج اشدن

دخی بوجوالبعه مطلوبه اونجی جسده کور اداں مشکلات اؤر
عمر ایتدک ایلواستہ کمری کج حیلوت ایلکیندن شو حیلوتک
برطرف ایداسی ولاتندہ کہ بولرک غمی نمانه تسویه و افناستدن
بشفہ صورزلہ حاصل اولیہ جنی تحقق ایتددر

سنة آتیده مصطفیٰ استعداد و تحمل طبعی می تابد بولرک
یا مسته حادرت اولمبی بختند، کور بان لزوم کند که تقویت
بواقله آلات و ادوات انشائیة اولوقه قدر تدارک و بوحوالی به
ایضای ختند. بویجه خداکار قلر اختیار اولند بور

ولایت وسع بشرك نہایت درجہ سند قدر صرفی لازم کلان اقداماتی
نمربہ الہ الذبی عالم اہالی ولایتک معلوم ومشہودی اولیستہ
نظرگ اہالی دخی کفران نعمتن احترام الیہ دانامتہود عبون
افتخار اولان مساعدا ت سنیہ دولہ واقدمات ولایتہ نظری
شکرانہ بادرقد وتبلیک ویطائی ترک الہ برابر یولہ امورخیرہدن
کندولربنی شغیرہ پالشان یعنی اہالییک شو حالہ قالسندن
استفادہ ایدن قسدریک وقوعوبولان اغفالات وتسو بلات فاسدولربنی
دشن معاملہ سی عدد ابدلک بر ساعت اول سفالت حایلدریدن
قورتلہہ پاشملری مقضای انسانیت اولد بی خالصانہ اختار
اولور

حسن وقتی و خبر و شری فرقه خنذر او ایسانله هر قدر تفهیم حاصلت مشکل ایسه ده . فرقه منذر اولان اهالی نیک معلوم بدرک یو ولایجه امور تقلیدی تسهیل ایچون ایکی صورت اولوب بریسی بریان بالا یوللرک تامهله انشا و بر برینه اتصال ایلمسی و ایکنجیسی یا نهر دجله ایله (موصل) و یا خود (خابور) صونی اوزریدن نهر (فرات) و واپور ایستدلسی صورتلری اولوب یوللر ذالاً ایلده ایسه ده (خابور) و (دجله) نهر نیک (موصل) و قدر تطهیر یله واپور ایستدلسی ممکن اولوب وایه جنی ولایت ایکنجی مهندسی موسیو قوروین معرفتله لدی الکشف (دیار بکر) دن (جزیره) و قدر واپور ایستدلسنیک بر صورته امکانی اولوب اتیق (جزیره) دن (موصل) و قدر نهر مذکورک کسب ایتمک حیاتیه نظراً حصول مقصود امکانسزدر ذبله من ایسه ده نهر مذکورک اورا رجه جریانده اطراد اولماسی و اکثر محالنده سوکدر لسی تکلفات عظیمیه محتاج بپوک طاشلر و قبال بولمیه بوللرک واپور اسمائده صالح اوله جق درجه ده تطهیر ونو بدسی یوز ییک کیسه دن مجازو اتیق متوقف اولدیغی اکلانش و بومصرف اختیارینده ایسه وقت و حالک بر وجهله مساعد کوریه مامسی جهنله شمدیک نهر مذکورجه اولان نقیلک کافی السابق کلکله حصر یله ایلده واپور ایستدلسندن صرفی نظر ایدیله رک (رأس العین) دن چقارق جریان و (جبل عبد العزیز) ایله (کوبک) اراسندن مرزور ایله (بصیره) نام محل البر و سده نهر (فرات) و منصب اولان مذکور (خابور) نهر نیک رفایح محلی محتاج تسویه اولمستندن بوللر

داخل ولايتده منافع لازمدهك تكثير و تعميمي ضمنده بروقتدن برو
ولايتنجه هر درلو تدابير مؤثرهك اله انمسي تحت مذاكره ده
بولمش و بر طبقه فابريقهركاشدى كى شيله نشت اولمسي بك چوق
سويشلى ايسده فابريقهرك جلمى سرمايه و اغر فابريقهرك
پورابه ايصالى ايسه يولرك وجوديه متوقف اولدني ارباب
مجاهدات طرفدن اخطار اولدهكسسته نظر فرما شوياكي صورتك

دیاربکر

(نومرو)
۲۸

(برنجی سنه)

— چو وقایعنامه رسمی ولایت —

(محرم) (سنه) (پښتانه) (پښان) (سنه)
۲۰ ۱۲۸۷ ۹ ۱۲۸۶

(اشونیزه هفتده برده چقار ۰ برسدلکي (۷۰) والي آيتي (۴۰) غروشه وهر نښخه سي (۶۰) پاره به در)
(داخل ولايت دن ماعدا محلا پښتون بوفشانه پرسته اجرتي ضم اولتور)

نښانه نامه به تطبيقاً اصلاحی خصوصاً دهده هت اید، چکاری
بی اشونیزه در

وقایع و کلیت

— چو نوه دیاربکر —

شوقدر که پرواستان ملتی (دیاربکر) جه اوارته اکثر نفوس
وجعیه مالک اولند قاری حالده بویه رشده و صبیان مکتب لری
یا یوب تعالیم و تربیه اطفال آرزوی مخصوصه بونیشیکن حمه بجه
اثر برتاج منظمه عادل اونن و (دیاربکر) ده بولتان مللی ساره
هوسویدک هنوز لایق به بویه آثافه لیه کوسر ماملر به فوخری سی
ناسف اولتور

(دیاربکر) اهالی بسندن حاجی مرسل اغا زاده محمد افندی ابله
رفیقک مقدمه مایوم المقدار اشیایسی اخذ و غصه جبار تلزیدن ناشی
بشر سنه مدله محکومگ محبوس بولتان سکر نفردن آقی تیمور نام
چمن دیگر برسرقت ماده سندن طو لایبی حبس اولنش اولان سار
بش آدمه ججه کیچده سی ساعت طقوز راد لرنده فراری بالاتفاق
قرار لشدر بله رق لیه مذکورده ایدستخانه دیوارندن حبسخانه ک
سارقلر مخصوص اولان اوطه سی طانته ابتدا مر قوم آقی تیمور
و دیگر ا مذکور بش شخص جقوب اشانی ایند چکاری ضرده
طام اوزرنده که حبسخانه غار دیانلری بونلرک بش نفرینی در دست
ایش ایدلرده مر قوم آقی تیمور بالقریب دیواری آتش اولدینی
ونو بجای ارقه سنه دوشمش ایدده کیچه فراکاتی اولی جهته
بولنده مدینندن حکومت قونای اطرافته در عقب قریه غرلر افاده
اولتوب صاحبین کال اهیته له ایجاب ایدن مللر بحری اولتور کن
مر قومک اینج قلعه درونده و فاح قوسی اتصالده واقع دکر مالک
صو بولنده کرلندیکی کور یلرک بالاخذ حبسخانه به قونل یقی به باب
مشابعدن باورنای افاده اولتور

(دیاربکر) که تضر بر ماده سی ختام بولایندن مکتبک مسقطان
وساره سی شمر غزه مزه درج ایدلرکمز جدوله (دیاربکر) ده
پروستان ملتی بر مکتبی اولدینی درج اولتوریدنی

ملت مر قوم مدینندن مطبعمه وارد اولان و زقه ده برقاچ آیدن برو
نفس (دیاربکر) ده پروستان ملتی اطفالیچون بر رشده مکتبی
کشد اولدینی و مکتب مذکورک بش سنه مدتی اولوب هر سنده
اطفاله علوم و معارف لازمه تعلیم اولتی اوزر برقاچه به ربط
ایدلرکی و مکتب مذکور هر نفدر پروستان مکتبی ایدده
هر ملندن آدم قبول اولدینی مللر بوندن مانند درت باب دخی
پروستان صبیان مکتبی اولدینی تفصیل اولتور

ملت مر قومک تربید معارف بولنده اولوچه به بیان اونسان
خدمت نافع لری باعث شکرانیت و مدوحیت اولوب فقط مکاتب
امور خیریه بی با اراده سنیه قواعد مضبوطه و نظامات مشروطه
الته آتش اولدینی حالده ملت مر قوم رشده مکتبک دخی
تدریس و تعلیم اداره سارسی معارف نظامات سنه تطبیقاً
اصلاح اولوچه اولسه ده ازانده بادی مدوحیت اولوچه
درکار بولننه و ملت مر قومک مکتبک امر ایدده و موقعک
تعلیمده و قیوخلان همت مخصوص مشروطه لری به باقلجه

سایه مکار و ابه حضرت ملاکانه (دیاربکر) ده بولتان اطفال
تجددک ججه عت مخوفه سندن محافظه سیچون مجانی

اشیاء و فلزهای صندیه مملکت طبری بولتان رفعتی محمد افندی به
جانب ولایتین و قوچوولان تنبیهات اوزر بند شدی به دکن بشیر
قریب جریقی اشدندارش و ملحقا تنبیه دخی اطفالک اشدند راسی
انجون انی قفلی ایله مأمورل کوندلک اوزره بولنددر

— خج لواء معوره العزیز —

(معوره العزیز) سنجانی داخلنده (پانو) قضا سنده تابع
(اکیل) ناحیه سنده هریدان قریه سی مختاری درویش
کله ایله حسن جرا نامده بریسی بوندن اقدم خرمن اوزرنده
مزارعه ایتلرندن طولایی مزبور حسن جرا نیک اوغلی رسید
مزقوم درویش کهیا نیک انشستسی رمضان و قنداشی اجدله
برنسوب اوچی برانکه نهارا مرقوم درویش کهیا نیک اوزرینده
همومه مزبور رمضان آندینی تفنن قورشونی درویش
کهیا به اصابتله محروح اولد قده افرابا و تعلقاتی ایریشوب
رضان ایله قنداشی اجدی اخذ و کرفته درویش کهیا نیک
اکورنده حبس و توقیف ایتدکلرینک سکرینچی کوئی ایتندی
و قی جرح مذکورندن درویش کهیا نیک حیاه ایدرک جندسی
طرسانه کوتورلدکن صکره درویش کهیا نیک قنداشی اوزر
ورنه دن اوایسان صوفی محمد و خد متکاری کلر ایله شو و اوغلی
یو و نام شخصلر رضانی دخی رهرو بیابان عدم ایتک قصدیه
موقوف اولد قلری آخورک قوسی اوکنه واروب صوفی محمد
انداشت ایلدی تفنن قورشونی رمضان کورکسند اصابتله
درحال وفات ایدرک انکه جنازه سنی کوتوروب شیکر دیتلان
برطاش بار یفته برادقاری عند الاستنطاق تبین ایدرک مواد
قانونیه توفیق دیوان تعمیر ولایتین تنظیم قشان حکم مضجعی
دانیله نظارت جلیله سنده عرض و تقدیم اولنددر

(معوره العزیز) سنجافته مضاف (جیلجور) ناحیه سنده
بکری کوندنیو ظهور ایدن غنمه مشابه بر حیوانک چولک قریه
مجهول الاسم برقی اکل و بر آدمیده جرح ایلدیکی حاله انلاف
مکن اوله مدیعی و بولک قیون و صغرکی حیواناته برکونه ایلدیشکی
و قوچو و ایوب آدم اکلنه مجبور بولندینی اهنه محلیه طرفندن
استخبار اولند یفته دار (دیار بکر) سنجانی مفلش اولی طرفندن
جانب حکومت زورنال اعطا اولنددر

کندی اقرابارینی بیله احیا ایتکده افتخار اید کلان (جیلجور)
حوالی کردن بولک اوله بر حیواندن اظهار بکر ایتیری ایتانیلور
شی اولد یفتدن اصلی اولدینی تقدیرده اندن دهامضر اولان کردل
یک بابک انک قولایی بوله جفلی درکاردر

(کبان معدن مکتوب)

تیمصیل معارف ارزو سیه ولایت هر طرفنده مکاتب رشده
انساندهوس و دقت و ایتدیه بولندینی مثله نفس (کبان معدن) ی
قصد سنده دخی بر مکتب رشده بایلق اوزره کینه قائم تمام
رفتو بسن افندی طرفندن محلیه تشویقات لازمه اجراییله

مأمورین و وجوه بلده دن مرکب عقد اولتان مجلس جموده
بولک ایچون بالاسی دفترو تنظیم اولتان دفترو جنبه اون بیت
شوقدر غروش اغانه ترتیب اولنش واجانه مذکوره بی هرکس
بر اوجدن مع الاقتضای کتوروب تسلیم ایتکده بولنش اولد یفته
و دوسم شتا اولیق ملا بسد سیه مکتب مذکورک شیدین مجدد
انشاسی امر بحال اولوب اول بهاره تعینندن اول وجوده
کتور ایتی دخی کمال شوق ایله هرکس آرزو اید کلدکلرندن
ناشی محل مذکوره صانتلی اولان ایکی اعلا قوناقدن برینک
استراسیه بعض محاری تبدیل و تعمیر ایلدیه مکتب مذکورک موقع
شهرده کتورلسی مصمم بولند یفته و مذکور اون یک غروش
مصارفی واقعه کانی اوله مدینی تقدیرده اوست طرفنک اکل
دخی ذکر اولتان اون یک غروشی اغانه تسویه ایدن ذوات
طرفلرندن تعهد ایتدیه ایدوکنه دار معلومات ایتددر

(معدن) مذکورک مقدمات و زرای عظام حضراتی طرفلرندن
مقر حکومت انضاد اولنسی حسبیه امور اعمالاتی و اهالی
و سکند سنک رفاه و تجارتی مکمل بر حاله وارمش ایکن وزرای
منار انیمک مؤخر گنجوبل مقر بیورمزدن ذولایی ذکر اولتان
(معدن) اعمالاته سکنه و خلل عارض و اهالی مرقومند دخی
فقر و احتیاجنه باعث اوله رق هر بری بر طرفه نقلخانه ایله محل
مذکورک آشیانه یوم کبی خرابه زار و کبرو قلان اهالی دخی
الم ضرورت و فقر ایله گرفتار حال اضطرار بی شمار اولانلری
له الحمد و الله سایه عمر نوایه جناب شاهانده تشکیلات جدیده
صره سنده بوراسنک قائمقامتی مقری انضاد اولد یفته مبنی
یکدن شرف و اعتبار پیدا ایتکده و معدن مزبور اعلا تنبیه ده
خیلی ترقیاتی موجب اوله رق تدربله جسم مرده اهالی دخی
کسب حیاه تازه ایلکده باشلامش اولنسیله اهالی مفقوله مذکوره دن
بر آزرینک عودت و بر آزرینکده رجعت نیت ایتکده اولد قلری
اخبارات واقعه دندر

اشو (کبان) نامی طلش باشی طریق دیلم اولوب بو طریق ایست
صعب المرور اولدینی حاله کچن سنده زده صرف اولتان
بر جوق همت و غیرتله و کلی مصرف و امکنه بولک بر نصی مقداری
حیرت طلبیده تسویه اولنش و نصف دیکرینک تسویه سنده
مباشرت بیورلش ایدده طریق بورادن آخر طرفه نقلی روایتی
اهالیجه یأس حاله بادی اولدینی ایشید مسیدی شمدیده
خبر ایورزک بنه طریق عتیقک تسویه سنده قرار و برایش اولدینی
شایعه سیه اهالی مسکونه محلیه مبشر اوله رق اظهار شادمانی
ایتکده و دعای فزونی ایام عمر و شوکت حضرت پادشاهی بی
تکرار تکرار تذکار ایلکده ایشلر چونکه (معدن) مزبورک
(درعایه) و (بغداد) جاده سنده واقع اولد یفتدن
اهالی بی بر آزرده بولجی واسطه سیه تجارت و کسب منفعت
اید کلدکلری جهته البته طریق مزبورک محل آخره تجویلندن
مایوس و محزون اوله جفلی امر طبعیدر و کلاول ایفاء تسویه سی
حانده ده ملکجه باعث کمال عمرانی اوله جفته شبهه یوقدر

دایک

(نومرو)
۹۷

(ایکینی سنه)

— وقایعنامه رسمی ولایت —

(ریع الاول) (سنه) (پنجشنبه) (جزیران) (سنه)
۶۷ ۱۳۸۸ ۳ ۱۳۸۷

(. اشپوخنه هفته ده بردفده چبقار ۰ برسنده لکی (۷۰) والی آتینی (۴۰) غروشه و بهر نسخه سی (۶۰) پاره به در)
(داخل ولایتند ماعدا محال ایچون بوفیشانه یوسنه اجرتی ضم اولنور)

وقایع ولایت

ناحیه سنده بکن شهر صفربکرمی بدنجی کونی ساعت برادر زنده
طوب پاتلر صکبی برصد کلدبکنی متعاقب ایکی دفته شد تلوجه
حرکت ارض وقوعبولوب کسب سکونت انباش و ناحیه مر قوه به
تابع خورسایک قریه سی اهالیسندن یوسف نام کشته ک خانه سنک
برطرفی دخی بقمه بتلش اولدینی حانده له الحمد والمه برکونه
مضر تلری کورلماش ابدوی لواء مذکور متصرفلقدن یازلمشدر

ولایتده یوسنه چبقار بلان سالنامه ک ناسی حقنده (حقایق الوقایع)
غزیه معنیه ک ایکیوز الی طقوز نومرو ولی نسخه سنده بر بند
اوقوشدر

سالنامه مذکور انظار عومیده قونیه حق درجه ده قوایدی جامع
اولدینی حالده هرستونی کنجینه جواهر فوائد و منافع و هر
حرفی ظرف لای حقایق اولدینی مشهود عوم بلاد و مواقع
اولان غزیه معتبر مذکور ک ستایشه مظهر اولسی برجه باعث کمال
افتخار اولمقله عرض شکرانیه ابتدار ایدرز

خواجگان حیره

مابنسک بکرمی اوجی تاربخله ورسایلدن کلان تفرافله نظرق
عساکر نظامیه محترق اولان دائره بلدییه سرابین ضبط اله بر قسینی
حریقدن خلاص ایشلرو (موزور) استخاکنه دخول ایشلدر
بو اخشامه قدر پارسک کاملاً ورسایل عساکرینی طرفندن ضبطی
مأمول اولوب ورسایل عساکرینک طاقانی جرئدر جنزال

دردنجی اردوی همایون ردیف برنجی آلانک ملاطبه سنجاشنده
بولتان ایکیجی طابورینک مقدار موجودی بوکره بک اوچوز نفره
بالغ اولدینی و ملقات اولان و طابور دائره سی داخنده بولتان
حکیم خانی و حسن چلی و ابوانی دره ناحیه لری افراد ردیفه سنک
نعمین اولتان مأمور لری مرفلرله بوکون بارین و رودی مأمول
قوی برلندینی کی انچه طایغ قضاسی افرادینک دخی سر برما
جلب وجبی ضمنده دفتر لریک ایکی اوج کونه قدر جانب حکومت
لاجل التسلیم طابور مزبورجه در دست تنظیم اولدینی حالده
هبت حکومتله تعلیم محله وازله رقی ذکر اولتان افراد موجوده ک
کال خواهله تعلیم اتمکده بولندقلری دبد شکرانیه کورلدیکینی
متعاقب حقارنده مراسم مقتضیه احترام کاری ایفا و دعای دیمومیت
عمر و شوکت حضرت پادشاهی تلاوت وادا اولدینی محلی
متصرفلقدن بالتفراف اشعار اولمشدر

اردوی همایون مذکور ک معموده الیز سنجانی دائره سنده بولتان
عساکر ردیفه طابورینک الیوم تعلیم اولمقله اولان افرادی بیک
یشور یش الی نفره وارغنی معدنده که طابور ک مقداری بیک
نفره بالغ اولدینی ایشلشدر

ملاطبه سنجانی داخنده کاش کاخه قضاسی مضاناتین کرکر

فرقه اختلالدن نمدی به دسکین بکری یک نفراسر طوطلوب مرکز قومیتسی ایله قزل جهودیت اعضاالندن . یکم میاتلر بایونلرایله فرارایتملردر عصاات علیهته عمومک نفری درجه نهاده در . پارس قبولرینی ورسایل عساا کرشته آجی ایچون (قلوزده) طرفدن اون مایون و (دومبروسکی) جانندن بایرم مایون فراتی رشوت طلب اولنش ایسهده موسیو تبرک روی موافقت کوسرمدیکی (اندادانس بلر) غزه سنده بازلشدر کرجه عصاات مغلوب اولدی لکن زمده خسارت درجه نهاده واردی پارسده طوینش اولان ارباب اختلالک اغوار و روشنی معلوم ایدیدده بو درجده ارتکاب خیانت و خسارت ایدجکاری خاطر وخالدن کچر ایدی بکن بازار کونی ورسایل عساکری خجیرلنک پارس بدنلرندن آجالدینی دلباکردن عساکر هر قومه هیوم ایدوب بدنلری ضبط اشدکدن صکره ایچرو به طوغرو بهض استعکاملر دهضبط ایدرک مایون مجلسی دائره سده قدر ایلرولشدر مونتخاتر استعکامی ضبط اولندقدن صکره صلی اختلالی (تو بری) سرایه پتول غازیله آتش و برله رک پتول بر حریق ظهور ایش و بر قاج دقیقه طرفنده مذکور سرایی کاملاً قرمزى عنوانستعکاب ایلشدر ایشو خیانت جنایات مقدمه سی اوایوب اتی متعاقب مالیه نضارتی و دیوان محسبات دائره سی و (لژیون دونور) سرایی و بلده دائره سی یا توب کوله تحول ایش و بر جوق اهالیلک خاهلری دخی بوسرده حریقک نهجه سده کرفشار اولوب نابید اولش فقط (لوور) سرایی قورتار یله ییلشدر حریقک بر قاج قول اولوب هر طرفه طافا اشدن احتراز اولنور ورسای عساا کرینک تغیرن و شجاعتلری مطلوب درجده در بلده دائره سی جنرال (داغر) ایله (ورزیه) و شمال ایله شرق شند و فرزی موقعلری جنرال (لاسرو) سن بولسی ایله (بایون) نام بخارلر جنرال (سبس) و (لوقسایورغ) جنرال (پرو) طرفلرندن دون اخشام ضبط اولنلشدر و ورسایل عساکری هر بر حرکات و سکناتلرند کال انباه ایله طویراندقلرندن تلفاتلری جزئی و فرقه اختلالک انتظامسرتقلری جهنه حریقک لری کلی اولدینی کی رؤسایرینک اکتر بیی یامقوتول و یا ایسر اولشدر

ورسایلدن بکری اتی تاریخیه کلان تفرافلر نظرگ پارسده (برس) و (یاسی) و (شارون) و (بلویل) و (متلوتان) و (ویت) و (یون شون) موقعلری الاکن عصااتک ضبطنده اولوب مواقع مذکورده پتول غازیله هر طرفه حریق القاء اولنقددر (موفتار) و (یاردیالی) نام موقعلر بو اخشام ضبط اولنوب اتی یک اسیر ایلشدر عصاات یازنده بولتان اشتراتی (حزا) حبسخانه سندن (روکت) حبسخانه سندن نقل ایشدر و پارس سر بسپوشی سالک قورتارلشدر عصاات (ابوزی) استعکامی تخلیه ایدوب بر هوا ایلشدر رؤسای عساکرتن (دومبروسکی) و (ریفو) و (امورو) و (البی) و (لفرانه) و سارزری قورشونه دیزلیدی (قلوزده) و (دولقوز) و (سیا) و (انوبه) لک طویندقلری خجیری صلیح اوایوب سلاح بدست

(وینوا) پارس محافظلغته تعین اولنوب عساک (دولقوز) و (قلوزده) و (سیا) و (رانوبه) نام رؤسایر ایسر اولنلشدر پارسده وقوعبولان خسارات بی حدو حسب اولوب کاملاً خاندل زده لنش باخسود محترقی اولدق خراب زاده دونلشدر (لوور) سرایی بون بون محترقی اوایوب انجوق هرمر ستونلری قورتار یله ییلشدر ایوزی استعکانه اسایم اولقلری تکلیف اولنوب (بایون) و (هال) نام رؤسایر ضبط اولنش و سن نیرینک ساحل بسارنده بولتان (بار برتالی) ایوم عصاات یازنده ییلشدر بکیدن بر طلق حریقلر ده طهور ایدوب پارسه کیمیک دک دخول ایتامنه امر وتبیه اولندی

مایسک بکری دردی تاریخیه مورود تفرافلر نظرگ موسیو تبر معلومات آیدینی مجلسده افاده ایلشدر

عصاات مغلوب اولوب پارسک اکتر طرفلرند اوچ رنگلی باندرو منوج ایتکده ایسهده تو بری سرایی ایله مالیه نضارتی حریقندن خلاص اولنمهده ییلشدر بو صیاح واندوم میداننی ضبط اولدیکمز صکرده تو بری سرایی کاملاً کول اولنش ایدی (لوور) سرایی حریقندن قورتلش ایسهده دائره بلده سرایی باشمش و عصاات پتول غازی ایله هر طرفدن حریق تشدید ایتکده بولنلشدر

عصاات عساا کرمن علیهته درونی پتول غازی ایله مللر خجیرلر آتوب عساا کرک چونی تلف اولشدر بو اخشام باخورد بایرن پارسک تکلیف ضبطی کویا مامل اولوب پارس ضبط اولنقددر حکم قانون تمایله اجرا اولنوب منهلر مسحق ایلدقلری جنرالینی کوره بکمر و مجازاتک عفو و باخود نفعینی ملت ایلشک و طایفی داخند، بولنقه قدر ارباب اختلالک مغلوبلرندن صکره بردها باش قائدیره به جقلرینی افاده ایله مجلسی ایشو موقعتندن طولابی تأمین ایدرم (انتهى)

تاریخ مذکور ایله پارسدن کلان تفرافلر نظرگ شمال تیمور یولی موقی و دائره بلده سرایی جوارنده و محال سترده محاربه دوام ایتکده و عصاات لوکسویورغ سرایینک بر قعنی بر هوا ایدوب صدای دهشت فزاسی ورسایله قمر عکس ایش بو حاللر هر کجه ده داغ درونی موجب اولنقد بولنلشدر (پاله روابال) سرایی ایوم یا نقه اولوب مارشال ماقاهون اردوسنی واندوم میداننه نقل ایلشدر پارسک و سسطنده بر قمر بلیق مشاهده اولنوب عدلیه نضارتک باخود بر قشله تک محترقی اولنقدنه ذاهب اولنور

ورسایلدن بکری ایش تاریخیه مورود تفرافلر نظرگ پارس موققلری کاملاً مقنول و مجروحین ایله طولوب حریقلرک انتقامی ضمیمه ایالاتین طوایب جیلر جلب اولنلشدر